

N j i v a

Leto II.

Štev. 1.-2.

BOGDAN GAVRILOVIĆ:

O živih silah narodnega edinstva.

(Letošnji svetosavski govor rektorja beogradske univerze.)

Tri leta so potekla, odkar je končala velika svetovna vojna. Po intenzivnosti in velikosti plamena, po trdovratnosti, in po svojih posledicah ta vojna brez dvoma presega vse druge, tudi največje in najbolj krvave spopade v svetovni zgodovini. Spopadle se niso vojske poedinih držav, marveč celi oboroženi narodi na raznih kopnih in morjih v silnem naletu, z vsemi moralnimi energijami, z uporabo vseh ogromnih materialnih virov do vrhunca razvite civilizacije. Vse slike, ki smo jih v svoji zavesti hranili o podjetjih Aleksandra, Hanibala, Cezarja, Tamerlana in Napoleona, so zbledele ob mučnih prizorih poslednje velike svetovne drame, ki se je deloma brez naše krivde odigravala tudi na naši rodni grudi in vsled katere je celo naše i notranje i zunanje življenje prošlo skozi obupno dolgo niz prememb, strašnih kriz in največjih preizkušenj.

Ali «vivere est militare». Po tem prirodnem zakonu je Srbija leta 1914. vstopila v titansko borbo proti sovražniku, kateremu je Evropa že na berlinskem kongresu dala sankcijo za izvrševanje krivice, iz katere je po besedah g. Poincareja pričenjala serija atentatov na narodovo voljo. Teh atentatov se je posluževala podonavska monarhija v svoji notranji in zunanji politiki v kateri je brez dvoma eden glavnih vzrokov njene katastrofe. Ta katastrofa je značilna za razvoj centralnih in južno-iztočnih oblasti Evrope, vendar pa sama po sebi ne bi bila mogla izzvati v moralni, socijalni in politični atmosferi celega sveta onega velikega in radikalnega poloma, ki smo ga podedovali od vojne.

Po priznanju Metternicha je Avstrija s svojimi političnimi koncepti in idejami vsakokrat zaostajala po sto let, za drugimi velikimi evropskimi državami in z njene državne organizacije se ni dal posneti kategorični imperativ one politične zavesti, ki se je v toku 19. veka jasno formirala v naziranjih in ideologiji celega kulturnega sveta. Ona vrhutega ni imela svojega nacionalnega jedra in v svojem imperijalizmu ni niti moralno niti fizično mogla predstavljati sile, dovolj jake, da nametne svojo vlast in svoje gospodarstvo celemu svetu. Kolikor se je imperijalizem v Avstriji tudi pojavljal, je bil vendarle blede slika onega drugega imperijalizma, ki je zagospodoval v duši nemškega naroda najprej za časa Friedricha Velikega in potem v dobi Bismarck-Treitschke-Nietzsche.

Nemški narod je imel dovolj stabiliziran geografski položaj, dovolj izpolnjene zgodovinske aspiracije, in njegov kulturni vpliv je segal daleč izven evropskih mej ter od dne do dne rastel, zato Nemci niso imeli razloga, da izzovejo vojno. Še manj pa iz materijalnih razlogov, ker pomeni svetovna vojna burjo, ki se poleže šele v ekonomski katastrofi celega sveta. V gospodarskem pogledu se je nemški narod pred vojno razvijal nagleje in bolje kakor katerikoli drugi na svetu,¹ in znana beseda, da rabi Nemčija samo «prisojen prostorček», je bila lažnjiva, ker je Nemčija imela mnogo več. Prave razloge za izzvanje vojne je treba iskati drugje, namreč v oblasti moralnih sil, v zavesti in posebni strukturi duše nemškega naroda, v njegovem razumevanju pravde in svobode, ki jo bo ta narod dosegel v pravem paroksizmu in ves prevzet z idejo sile. To misel so žal učili tudi z vsenčiliščne katedre in jo znanstveno utrjevali. Ves pijan te ideje nasilja, ki je postala filozofija in vera celega naroda, je ta narod kakor brez uma drl v spopad, pogazil pogodbe, ropal zasebno lastnino, ubijal starce, žene in deco, palil in rušil znamenite kulturne spomenike prošlosti.

Toda onih dvaintrideset granat, ki so se zarile v zidino naše univerze in uničile toliko nam vsem tako dragih spomenikov dveh znamenitih generacij, — te granate niso mogle razbiti niti oslabiti niti pogasiti duha, ki je ostal živ, oni isti, ki je leta 1914. vodil Srbijo v to strašno vojno, v kateri je pomrla četrtnina njenega naroda, da more živeti ves narod od Triglava do Vardarja.²

V teh težkih trenutkih je bilo ne samo za naš narod v Srbiji, marveč za ves naš narod postavljeno eno samo vprašanje, vprašanje obstanka, ki še ni nikdar v celi naši prošlosti imelo toliko etične in politične vsebine kakor tokrat.

Srbija je bila ta čas moravsko-varcarska zemlja, Avstrija pa je poleg drugih krajev držala v svojih rokah basen srednje Donave in jadransko Primorje z Zagorjem. Z mnogimi primeri iz prošlosti pa se da dokazati, da so te tri geografske edinice vedno predstavljale eno kulturno in ekonomsko celoto in v tem je tudi vzrok, zakaj so vse

¹ Znani Nемец dr. Helfferich, bivši tajnik državnega zaklada, je izračunal, da je pred vojno narodno imetje Nemčije znašalo 300 milijard mark. Po njegovem računu je narod v Nemčiji letno zaslužil 43 milijard mark, potrosil pa letno 34 do 34,5 milijard, nemško narodno imetje se je torej množilo za letnih 8 do 8,5 milijard mark, t. j. 10 do 11 milijard frankov. (Helfferich, Deutschlands Volkswohlstand 1888—1913.) Francosko narodno imetje pa je rastlo letno za 3 do 5 milijard frankov, angleško po računu Lloyda Georgea za 7 do 10 milijard. (Girard, Histoire de la Grande Guerre.) V težnji za ekonomsko nadvlado nad vsem svetom se je Nemčija bala tudi «velikosrbske ideje» in je bila mnenja, da bo njen «Machtbereich» nehal že pri Pragi in Trstu, ako ta ideja zmaga. (Lenz, Macht und Wirtschaft.)

² Srbija in Črna gora sta med svetovno vojno izgubili 23 % vsega svojega prebivalstva iz l. 1914., Rusija 9 %, Italija 6 %, Britanija 3-7 % itd. (Hickmann, Geographisch-statistischer Universalatlas, 1921.)

«države, ki so vladale eni teh geografskih edinic, težile za tem, da zavladajo tudi ostalima dvema ali vsaj eni med njima». Tako je že po tem moralo priti do spopada med Srbijo in Avstrijo. Spopad pa je bil neodvračljiv že tudi zato, ker so vse te tri geografske edinice etnično predstavljale eno celino, v kateri so se zlasti na prehodu od 19. na 20. vek posebno jasno pokazale težnje za ujedinjenjem. Tako je v oni dobi, v kateri je nacionalna misel v celem narodu došla do največjega poleta, moralno pravo bilo brez dvoma na naši strani.

Naši sovražniki so mnogo pred vojno začeli gojiti v sebi nado, da so sebe dobro zasigurali s tem, da ustvarjajo med nami razcepe in da pri tem niti ne izbirajo sredstev, pač pa da s kulturnimi cezurami ohranjujejo sile, ki so nas razedinjavale. Ista nada budila se je v njihovi duši tudi med vojno in to ne samo na fabulozni «Hindenburgovi liniji», ampak tudi na naši fronti, na položajih, ki smo jih držali na Kajmakčalanu in njegovih odgrankih. Toda strašno so se prevarali! Kajti ta vojna je po bitkah pri St. Quentinu in Cambrai-ju v svoji končni likvidaciji uničila ne samo to celo civilizacijo, marveč je začela v triumfu prava, pravde in svobode z zametkom povsem novega sveta in novega življenja, čegar manifestacije se danes še ne dajo jasno naslutiti. Toliko pa je jasno, da je v tem svetu narodna misel od predora junaških polkov na Vetreniku in Sokolu odprla vrata, skozi katere bo stopala v svobodno in ujedinjeno našo domovino, v oni skupni narodni dom, čegar konture so se v naši prošlosti pojavile v konceptih in tvorbah Ljudevita Posavskega (820.) in kralja Tvrtka Bosanskega (1377. in 1390.)

Vredno je, da se ustavimo pri tej in še prejšnji prošlosti za trenutek in da si ob njej pojasnimo niz pojavov, ki spremljajo našo zgodovino.

Znano je, da je naš narod z etnično skoro identičnimi plemeni v 7. veku naselil zemlje, v katerih živi tudi danes. Te zemlje so bile na meji dveh posebnih svetov, iztočnega in zapadnega, med seboj različnih po življenju, idejah, naziranjih, izkratka po načinu mišljenja in življenja, po mentaliteti. Takoj po svojem prihodu v nove kraje je zapadel naš narod vplivu dveh popolnoma različnih kulturnih sfer in na splošno se mora reči, da je bil hrvatski narod bolj vezan na zapad in vplive zapadne rimske kulture, srbski narod pa je bil po svojem geografskem položaju z enim svojim delom močno zagazil v iztočno sfero vpliva bizantinskega sveta, z drugim delom pa v zapadno sfero.³ V življenju Srbov, kakor Hrvatov pa se vidijo «nikakor neznatni sledovi najbližjega sosedstva drugega sveta».

³ St. Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi (Izdanie Srpske kraljevske Akademije, 1922 g.) i St. Novaković, Nekolika teža pitanja iz srpske istorije (Godišnjica XXXII, p. 14 i dalje). — V nekih drugih svoji studiji (Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti, Godišnjica VI, p. 13) pravi Novaković, da se je u Srbiji Srednjega Veka «literarna i religiozna kultura naslanjala na istok a materijalna, trgovačka i vojnička više na zapad».

V teh kulturno različnih sferah so Srbi in Hrvati sprejeli tudi krščansko vero.⁴ Pri tem prehodu se pojavljajo neki zelo značilni in istočasno prav važni momenti.

V veri bi moral biti izražen notranji človek, čegar zunanje življenje bi ne smelo biti nič drugega, ko verna slika notranjega življenja. Iz teh razlogov se vrše z menjavo vere v naši notranjosti značajni prelomi in že zato se ne more a priori smatrati, da je do teh prelomov moglo priti brez posebne reakcije. Mi nismo zaradi vere ubijali krščanskih misijonarjev, kakor Germani, vsaj zgodovina tega nikjer ne omenja, in kar je posebno značilno, tudi če bi se to bilo kedaj kje dogodilo, bi bili razlogi drugi. Naša stara poganska vera je bila po svoji etični vsebini blizu krščanski,⁵ in že potem smemo sklepati, da je že v strukturi takratne kolektivne narodne psihe njena osnovna primordijalna črta — globina. Ker se je pa zopet prehod v krščanstvo vršil postopoma, i v srbskem i v hrvatskem krilu naroda, nam ta činjenica potrjuje, da je naš narod že v oni dobi — v dobi svojega popolnega mraka — težko zapuščal svoje tradicije, in na njej temelječo svojo zavest.

Ena edina reakcija se je v tej dobi javila pri Srbih, pa ne zaradi vere, marveč ker so smatrali, «da jim je nova vera vsiljena od državne oblasti». Znane odporne črte so se že takrat javile v srbski psihi in so se pozneje še bolj razvile zlasti za časa turškega robovanja ter odsevajo iz vseh akcij srbskega naroda, tudi iz vseh pravcev njegove moči in celo tudi iz področja njegovega intelektualnega in moralnega razvitka. Ako tem lastnostim prištejemo še ono, ki jo je g. Cvijić nazval samosvojnost srbske psihe,⁶ in na katero se on često vrača v svojih študijah o duševnih lastnostih naroda, potem mislim, da bo kmalu jasno, zakaj se resnično sveta, znamenita, nacionalna srbska cerkev Sv. Save po svoji vsebini, značaju in moči toliko razlikuje od drugih pravoslavnih cerkev in zakaj je ona tako zrastle z narodovim življenjem, da ni nikdar prišlo do spora med to cerkvijo in med narodom. Ko pa so se takšni spori v mnogo poznejšem času tudi pojavili, je srbski narod branil cerkev Sv. Save pred predstavniki svoje službene cerkve, ker so ti predstavniki po mišljenju naroda opustili velike attribute nacionalne cerkve.

Ta samosvojnost ni samo značilna za srbsko psiho, ona se javlja v hrvatskem delu našega naroda, ki je še ob početku svojega novega življenja težil za tem, da dobi njegovo življenje slovansko narodno obeležje in v oddaljeni prošlosti se ta samosvojnost najbolj pojavlja v glagoljaštvu, ki kakor znano, ne obsega samo cerkve in jezika, marveč tudi vse ostalo, kar je «javnemu življenju dajalo slovansko obeležje

⁴ Stanojević i Ćorović, Odabrani izvori za Srpsku istoriju, I, p. 63.

⁵ St. Stanoyévitch, La civilisation du peuple Serbe au moyen âge. Revue de l'Orient Chrétien, deuxième série, X. 1915, p. 289.

⁶ J. Cvijić, Geografski i kulturni položaj Srbije. (Govori i Članci, II. knj., p. 29—51.)

in ga v neki meri odvajalo od kosmopolitičnega gospodstva latinščine». ⁷ Slovanska maša in glagolsko pismo so značili jačanje slovanske narodne misli, temu pa so se upirali razven Rima tudi drugi faktorji, ki so odločali v zemlji, kjer so živeli Hrvatje. Zato sta se hrvatska maša in glagolsko pismo začeli samo v onem delu hrvatskega naroda in v tem delu z veliko in zgodovinsko znamenito borbo ter se obdržali do današnjega dne. Ker je katoliška cerkvena organizacija bila v tej borbi močnejša od težnje hrvatskega naroda za svojo samostojno narodno cerkvijo, ni cerkev mogla postati nacionalna organizacija v hrvatskem delu našega naroda in zato je ves srednjeveški značaj hrvatskega narodnega življenja bil samo deloma slovanski in zato se slovansko obeležje tega življenja javlja samo v ožjih mejah glagolske pismenosti. Opomniti je treba le, da je ta cerkveni jezik, ki se je pri hrvatskih glagolaših obdržal do današnjega dne, bil od preokreta, ki sta ga izzvala slovanska apostola Ciril in Metod v srednjem veku, naš zajedni srbsko-hrvatski književni jezik in se je kot takšen javljal kot prva črta srbsko-hrvatskega kulturnega edinstva ravnotako v iztočnih kakor v zapadnih delih srbsko-hrvatskih zemelj.

Ali vkljub tej kulturni zajednici so v zavesti srbskega in hrvatskega dela našega naroda nastale razlike vsled drugih zgodovinskih procesov. Država Ljudevita Posavskega je trajala le malo časa in takoj po njenem propadu, skoraj istočasno z njim, sta nastala prva srbska in prva hrvatska država, ena v Zagorju, druga v Primorju, vsaka s posebno izraženo kulturno in politično zavestjo. Te države so tekom vekov propadle, zapustile pa so v duši srbsko-hrvatskega naroda dve posebni zavesti, zavest srbsko in zavest hrvatsko, ki sta često menjali svoj obseg, svojo vsebino in svoj pomen, dokler se nista zvilii v eno kulturno in politično misel in se v tem procesu pretopile in definitivno utrdile v današnjo srbsko-hrvatsko-slovensko zavest.

Čeprav je ta problem velikega pomena po svoji historični in po svojih drugih straneh, vendar ne moremo na tem mestu navajati vseh živih sil, ki bude v narodnem življenju mnoge uspavane energije in postajajo važni faktorji v formiranju te obče narodne zavesti, ki se vedno bolj in vedno jasneje javlja v mnogih pokretil narodne misli, posebno v onih znamenitih pokretil na prelomu 19. in 20. veka, ko dobiva ta ideja po dolgem gibanju svoje določene konture in obenem splošno narodno sankcijo. V naslednjem hočemo omeniti samo najvažnejše momente iz tega procesa. Ta razvoj je bil v teku 19. veka bicentričen, a bil je razdeljen na dva kroga, na posebni srbski in posebni hrvatski krog. Če se spomnimo na vse prilike, ki jih je naš narod doživel tekom 19. veka, moramo reči, da je do te dvojnosti moralo priti in da je ta dvojnost tudi učinila, da se spasi in v svoji celoti pojavi obča narodna misel. Veliko vprašanje je namreč, ali bi se bili mogli Hrvatje v svojem geografično in politično izjemno mučnem položaju obdržati kot etnična celina, če bi v 19. veku bila srbska nacijo-

⁷ Članak V. Jagića, O hrvatskoj glagoljskoj književnosti u Vodnikovoj «Povijesti hrvatske književnosti», Zagreb, 1913, p. 10.

nalna ideja, ki je oni niso mogli niti razumeti, kamo-li sprejeti, edina organizatorna nacionalna ideja. V tem bicentričnem sistemu je bil hrvatski del našega naroda v mnogo slabšem položaju kakor srbski in zato se on včasih z večjo, včasih z manjšo nado na uspeh, vedno pa toplo in iskreno zalaga v raznih nacionalnih pokretilih, da izmenja dualni karakter narodne misli. Takoj bomo videli, kako so nastali ti krogi, kako so se oprijemali posebne narodne zavesti, kako so se križali in se nazadnje pretvorili v en sam krog, ki obsega ves naš srbsko-hrvatsko-slovenski narod, kot en sam nacionalno-politični in nacionalno-kulturni organizem: 19. vek je vek demokratizma in nacionalizma. V tem veku menja beseda narod svoj pomen, kakršnega je imela več stoletij v političnem slovarju. Žive sile, ki so do tega veka ustvarjale države, so bile ali vladarji ali oligarhije ali cerkve ali vere. Po francoskih enciklopedistih in po onem vrenju, ki so ga oni izzvali s svojimi idejami v veliki francoski revoluciji, so se mesto teh sil pojavile nove zgodovinske žive sile: Narod in društva ter njihove mnogostranske in često povsem različne težnje. Te nove žive sile so v teku 19. veka popolnoma uničile nekatere onih drugih sil, ki so bile dotlej eminentne važnosti v zgodovinskem razvoju, neke druge pa so znatno oslabele in izmenjale. Še le po teh procesih je mogel demokratizem objeti narode kontinentalne Evrope in otvoreno pričeti borbo z onimi državami, ki so ljubosumno čuvali in branile s tradicijo podedovane in v zgodovini stvorjene svoje osnove.

Prvi derivat tega demokratizma je bil duh narodnosti, to pa je, kakor pravi Sorel, ideja, «da imajo narodi pravico, da razpolagajo sami s seboj, da ljudje, ki imajo zavest, da pripadajo eni in isti naciji, imajo pravico, da jo obrazujejo, in da je neodvisnost za vsako nacijo načelo življenja in njenega dostojanstva».

V tem veku demokratizma in takoj v pričetku njegove vladavine se pod Karadjordjem na jugoiztočnem odgranku narodnega masiva ustvari nova srbska država, država, seljakov, poljedelcev, živinorejcev. Država je teritorialno majhna. Njeni geografski položaj labilen. Življenje v njej patriarhalno, patriarhalna kultura primitivna. Kakor v kleščah se nahaja mala državica med dvema velikima silama Avstrijo in Turško, ki še nista likvidirali svojih starih obračunov. Na samem pragu iztoka in zapada bi morala ona kot historijski fenomen prej ugasniti nego se obdržati. Mi pa se moramo danes zares «sine ira et studio» vprašati, v čem so bile potencialne, notranje in latentne sile te države, da je v svojem razvoju zadobila vendar toliko moči, da je v najvažnejšem in najbolj kritičnem trenutku svoje zgodovine mogla izvršiti svojo veliko politično in nacionalno misijo.

Celi srbski narod je po propadu starih srbskih držav zašel pod turško robstvo, ki je bilo nasilno in težko. Vkljub tem neugodnim prilikam je pa tudi v tej dobi nekaj znamenitih pridobitev: Surovi turški režim je predvsem dosegel, da je srbski narod v svoji kolektivni duši — občutljivi in gibčni, hrepeneči po višji božji pravici — stvoril največje rezervoarje narodne moči. Dalje je pod turško upravo staro

srbsko plemstvo popolnoma izginilo, celi narod je postal raja, s tem pa si je cel narod pridobil popolnoma jedinstvo socialno strukturo. Ves narod se je zavedel svoje enotnosti nasproti tlačitelju, razentega pa je socialno izenačenje imelo za posledico popolno demokratizacijo vsega narodovega življenja. Zato so takoj po ustvarjenju nove srbske države bile težnje za demokratičnim režimom tako močne, da so v toku nadaljnjega razvoja definitivno odredile državi demokratični tip. Ta efekt je izraz razvoja, ki se je formiral v srbskem delu našega naroda v dobi turškega robstva. Ta demokratizem je v njem morda bolj razvit, ko pri katerem drugem narodu na svetu.

Reakcionarna in fevdalna Avstrija je vedno bila proti demokratizmu, pa vendar ni mogla ugasiti demokratičnega duha v onem delu naroda, ki je živel pod njo. Ravno v onem času, ko se v Avstriji beseda demokracija sploh ni smela spregovoriti, so se naši graničarji borili na Nizozemskem s Francozi in Bartenstein pravi zanje, da oni «niti najmanj ne skrivajo, kako mila so jim francoska načela svobode».⁸

Toda le v svobodni srbski zemlji je ta duh mogel najti pravega izraza in pridobiti pravi pomen, zato je bila Srbija edina zemlja, v kateri sta besedi država in narod imeli popolnoma isti pomen. Po Kantovi teoriji o državi mora biti država kot etična ustanova tvorba zavednega svobodnega človeka in za človeka. Naš demokratični narod v Srbiji ni poznal Kanta, ko je ustvarjal svojo državo, toda ustvarjal jo je za državljane te države in v tej tvorbi je bila njegova izvanredna moč. Če je Louis XIV. mogel svoj čas reči za svojo osebo «L'Etat c'est moi» je v Srbiji brez dvoma mogel isto reči o sebi narod kot kolektivna osebnost in posledice vsega tega so bile ogromne.

Pri nas se navadno pravi, da je v Vukovi borbi za narodni jezik jasno očitana afirmacija narodne zavesti, jaz pa mislim, da je ona imela mnoge širši in globlji značaj. Nacionalna zavest našega naroda, ki je živel v Srbiji, je specifična zavest, ki se po svoji vsebini razlikuje n. pr. od nacionalne zavesti onega dela srbskega naroda, ki je živel izven Srbije, a največja razlika med njima je v tem, da se je nacionalna zavest naroda v Srbiji po svoji vsebini in obeležju vedno skladala z državno zavestjo, dočim je pri drugih delih našega naroda nacionalna zavest bila poprej naravnost protivna državni zavesti. Pravi pomen Vukove borbe leži v tem, da je zmaga Vukovih načel, da so njegova načela prisilila že iz početka javno državno in kulturno življenje, da se je moralo pričeti razvijati na narodni osnovi.

Gaj je rekel za Srbe znamenite besede: «Pri Srbih je vse narodno od oltarja do pastirja». To je v velikih potezah točno, toda le tedaj, kadar govorimo o onem delu srbskega naroda, ki je živel v Šumadiji, tem znamenitem zamejku: naše sedanje države. Iz te etnično aktivne oblasti so valovali močno etnični valovi na vse strani, zlasti na sever in zapad, in zato so v sami Srbiji vse institucije — vojska, cerkev in šola — bile nacionalne institucije in zato je — pa brez zamere, da

⁸ Bartenstein, Kratak izveštaj o stanju rascenega mnogobrojnega ilirskoga naroda, u prevodu Sandićevu, 1866 g., p. XXVI.

naglašam to s posebnim ponosom — tudi naša beograjska univerza po veliki koncepciji narodnih idealov in po obsegu svojega dela bila ne samo kosmopolitska znanstveno prosvetno kulturna, ampak v isti dobi in isti meri tudi velika državno-nacionalna inštitucija.

V turški dobi pa si je srbski narod pridobil še drugih pridobitev. Narodno-cerkvena organizacija izza vlade Nemanjićev se je razprostirala samo na oblasti stare srbske države. Z obnovo Pečke patriarhije pod Turki (leta 1557.) se je pa njena oblast razprostirala na vse zemlje od Budimpešte do pod Skoplje in tako je ona kot velika nacionalna organizacija združila v čvrsto zajednico skoraj vse Srbe ter med njimi budila in hranila svete tradicije stare prošlosti.

K temu pride še narodna poezija, ki slavi vse kar je po narodovem razumevanju pomembno za narod in njegovo prošlost, in zelo verjetno je, da tiči v narodni poeziji prvo mesto pri ustvarjanju narodne zavesti in notranjega narodnega edinstva. Neštevilni moralni psihološki elementi narodnih pesmi so ustvarjali v narodu moralno solidarnost, in baš ona je brez dvoma v vseh peripetijah zgodovinsko-kulturnega razvoja najrealnejše in morda edino absolutno obeležje naroda.

Tako se je nacionalno-demokratska zavest razvila v srbskem delu našega naroda daleč pred 19. vekom. Ta zavest se je vsled zgodovinskih činjenic in močnih potez, ki so jih te činjenice izzvale v strukturi narodne duše, javljala v vseh zgodovinskih momentih, ki so bili mnogokrat kritični in često nepovoljni. Javljala se je skoraj kot postulat krvi živega organizma narodovega in dobiva na ta način obeležje elementarne sile, ki se ne ustraši največjih žrtev in naporov. Ta zavest je ustvarila psihični tip raznim oblikam srbskega nacionalizma in iz nje je nastal tudi racionalistični nacionalizem Dositeja Obradovića, romantični nacionalizem Svetozara Miletića, realistično socijalni nacionalizem Svetozara Markovića in nazadnje pod kraj 19. in pričetkom 20. veka kot sinteza vseh pravcev nacionalnih struj in idej pri Srbih, Hrvatih in Slovencih, današnji realni nacionalizem, ki obsega s svojo vsebino in ideologijo vse Srbe, Hrvate in Slovence kot en sam edinstven narod.

Četudi je ta realni nacionalizem s svojim bistvu v srbskih delih naše zemlje izražen brez dvoma že koncem 18. veka v nacionalizmu Dositeja Obradovića, in četudi je v velikem delu očitna pozneje tudi v koncepcijah Vukovih ter v idejah znanega omladinskega pokreta v 60. letih prošlega stoletja, je dobil po svoji notranji vsebini in po svoji zunanji obliki svoje končno obeležje šele v ideologiji onih kulturnih pokretov, ki so se javili v krilu hrvatskega dela našega naroda, v drugi in tretji četrtini prošlega veka.

Stanje v katerem se je nahajal hrvatski narod pred temi pokreti, je bilo obupno, in razlike v življenju Srbov in Hrvatov so bile takrat velike, večje kakor kedajkoli. Tudi v srednjem veku so bile razlike med njimi velike, toda obstojala je tudi neka notranja sorodnost. V turški dobi je ta sorodnost izginila, velike razlike, ki se javljajo pričetkom 19. stoletja v notranjem narodnem življenju Srbov in Hrvatov, so nastale vsled tega, ker so se v tej historični perijodi eni in drugi

razvijali — politično, kulturno, socijalno in ekonomski — v povsem različnih prilikah in okolnostih. Res, da srbske države ni bilo, ali je živel srbski narod. Hrvatska pa je kot država v tem razdobju živela in obsojala, toda njen narod je bil mrtev in vrlo velika je bila opasnost, da kot nacija ugasne.

Pa četudi Hrvatje v tem času niso imeli svoje samostalne države, so vendar v težnji, da jo kolikor toliko obdrže, stopali v pogodbeno zvezo z drugimi državami in ko se ni mogla več hrvatska država obdržati z vsemi atributi svoje vlasti, se je obdržalo vsaj njeno zunanje državno-pravno obeležje. Zato je imela politična borba na Hrvatskem državno-pravni značaj, v procesih pa, ki jih je vodil hrvatski narod, mu je bil obtoženec vedno za sodnika. V teh borbah se je često odlikovalo staro patriotsko hrvatsko plemstvo, ki se je vedno pozivljalo na državno pravo, in ker to pravo ni bilo nacionalno ampak teritorijalno, je patriotizem tega plemstva veljal teritoriju, ne pa narodu in njegovemu edinstvu. Iz takšnega razumevanja se seveda ni mogla razviti nacionalna zavest ne v plemstvu ne v narodu, vendar je pa imelo ta uspeh, da se je i v plemstvu i v narodu očevala zavest države in državne samostojnosti.

V tej dobi na Hrvatskem kakor v nobeni drugi srednjeveški državi ni narod imel nikakršnega vpliva v javnem in političnem življenju, pokoril se je vsaki vlasti, in neposredni njegovi gospodarji, — cerkev, plemstvo, Dunaj ali Pešta — radi svojih specifičnih interesov niso imeli namena, da ga dvignejo iz one letargije, v katero je zapadel.

Predvsem je hrvatski narod bil moralno pod vplivom svoje kosmopolitske cerkve in ta cerkev je kot univerzalna vedno težila za tem, da s svojo idejo enako zajame in izenači vse narode. Ona je anacionalna. Mi govorimo seveda samo o katoliški cerkvi in njenem principu, ne pa o katoliškem svečeništvu, ki je dalo narodu Divkovića, ali Kačića-Miošića, ali narodnega biskupa Vrhovca, ali svetlo in veliko osebo Strossmayerja ali Račkega. Vendar pa tudi ono ni moglo v hrvatskih delih naše zemlje v bistvu izbrisati kosmopolitski značaj katoliške cerkve. Ta cerkev ni hotela vzbuditi ne nacionalnih ne demokratskih čustev niti v onem delu hrvatskega naroda, ki je nekaj časa živel pod francosko oblastjo, še že seznanil s temi čustvi, in tako hrvatski del našega naroda po svoji anacionalni cerkvi ni mogel priti do svoje nacionalne zavesti.

Pa tudi fevdalna razdelitev države ni mogla razviti demokratske zavesti v narodu, ki je bil tudi sicer zaslužjen bodisi od Dunaja, bodisi od Pešte. Tako je hrvatski narod stopil na ono široko in zgodovinsko, znamenito arena, v kateri je pravo naroda bilo največji dispensator civilizacije in kulture, ravnotako, kakor v prvi dobi svojega življenja na sedanjem ozemlju, namreč kot etnično amorfná in inkohherentna masa brez nacionalne in demokratske zavesti in brez notranje solidarnosti, ali kakor govori neki hrvatski pisatelj, stopil je v 19. vek «rastgan, bez nacionalne etike i sa slomljenom kičmom».⁹

⁹ Marjanović, Savremena Hrvatska. (Izdanje Srpske Književne Zadruga, Beograd, 1913, p. 51.)

V tej dobi polne malodušnosti hrvatskega naroda se vzbudi ilirski pokret, iz katerega nastane nacionalno hrvatstvo one dobe. Gaj je stal pred zelo težkim problemom. Uspavane, po raznolikih tradicijah diferencirane in z raznolikimi provincijalnimi upravami raztrgane mase je bilo treba združiti v eno celoto in z vstajanjem nacionalne misli stvoriti osnove novemu narodnemu življenju. Te velike naloge se je mogla lotiti samo velika in navdušena generacija, ki se je zaradi svoje velike ideje odločila ne samo za velike napore, marveč tudi za velike žrtve.

«Narod brez narodnosti je telo brez kosti.» Ta Gajeva misel ga je vodila v borbo v času, ko so struje romantično-nacionalnega pokreta zajele celo Evropo in poleg nje zlasti ves slovanski svet. Na čelo tega pokreta sta se pri Slovanih postavila dva velika apostola slovanske misli in slovanskega edinstva, Jan Kollár in Pavle Šafařík, oba slovaškega pokoljenja.

Njun učenec naš Gaj, je sledil svojim učiteljem ter vsled velike edinstvene narodne ideje storil isto, kar sta mutatis mutandis storila njegova učitelja. Zaradi te ideje se je Gaj odrekel eni svojih dragocenih svetinj, zamenil je svoj kajkavski jezik za štokavščino, ki je našla svoj najdovršenejši in najpopolnejši izraz v pravopisu in jeziku Vukovem in v bogati zakladnici srbskega narodnega blaga.¹⁰ Ta čin nam za ono dobo in v onih prilikah potrjuje, koliko je Gaj, ki je s svojim ilirizmom objel vse južne Slovane, med njimi seveda tudi Slovence, bil prepričan, da bo edinstvo jezika potegnilo za seboj tudi edinstvo celega ilirskega naroda. Njemu kajkavcu je bil seveda slovenski jezik bližji nego srbski, toda v borbi s Prešernom in Kopitarjem Gaj ni popustil, marveč je iz političnih razlogov ostal pri svoji prvotni misli, ki se je v ostalem bila pojavila že mnogo ranije, koncem 17. in početkom 18. veka, v idejah in spisih Senjanina Pavla Rittera-Vitezovića in Zagorca jezuita Andrije Jambrešića. Če bi se Prešern in Kopitar bila javila pri Slovencih po ilirizmu ali če bi v svojem delu ne bila dosegla one višine, v katere sta se v istini povzpela, bi bilo vprašanje enega jezika vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev takrat rešeno in ni treba govoriti o tem, koliko bi v preteklosti v vseh pravicah narodnega življenja bila pomenila sila enega samega jezika. V svoji težnji, da čim ožje zbliža in ujedini južne Slovane, je hotel Gaj, da se poleg latinice v njegovih novinah pojavi tudi cirilica. Najbolj karakteristično v njegovem delu pa je, da je stalno stremil za tem, da svoj nacionalizem bolj nasloni na istočni nego na zapadni del našega naroda, ker je smatral, kakor sam pravi, da so «Srbi sačuvali u većoj čistoći stare narodne crte i običaje nego ostale ilirske narodnosti».¹¹

¹⁰ «Tim odvažnim činom», pravi g. Šišić, t. j. «Uredjenjem jedinstvene ortografije i Vukove štokavštine, Gaj je izveo najveće djelo svoje, odstranišći njime i poslednju zgradu, što je dijelila Hrvata od Hrvata, a onda Hrvata od Srbina»; v. Ferdo Šišić, Hrvatska Povijest, III. dio, p. 194.

¹¹ To je trdil znani historik Ilirizma Platon Kulakovski. — A. Belić, Srbija i Južnoslavensko pitanje, 1915, p. 70.

Čeprav Gaj za svojo ilirsko idejo ni osvojil vsega našega naroda je vendar dosegel mnogo, zelo mnogo: stvoril je hrvatsko nacionalno zavest, združil je Hrvate v eno celoto in na takrat mračno nebo narodnega življenja je v žarkih barvah pričaral zarjo velike misli narodnega edinstva. Če pomislimo še na to, da je takrat narodni jezik kot edini element nacionalne zavesti v hrvatskih delih naše zemlje imel mnogo globlji pomen kot v srbskih, potem šele vidimo, kolikega pomena je bil ilirski pokret za hrvatstvo in za notranje življenje hrvatskega naroda. Od tega pokreta dalje šele stopa hrvatski narod v zgodovino kot nacija, koje psihologija se je toliko približala nacionalni psihologiji Srbov, da vidimo Srbe in Hrvate oboje že leta 1848., kako so po inicijativi beograjske vlade skupno, in to prvič, odkar so se naselili v svojih današnjih naselbinah, borijo proti skupnemu sovražniku.¹²

Toda takoj po tej borbi, po kateri bi bili morali iti avstrijski Srbi v Vojvodino, Hrvatje pa v svojo samostalno in razširjeno zemljo, je nastopil absolutizem, ki je s svojo germanizatorno in antidemokratsko težnjo hotel udušiti pravkar vzbujeno nacionalno zavest. Pod tem režimom je zbiral hrvatski narod svoje moči in vkljub krizam, ki so se neprestano pojavljale v njegovem javnem in političnem življenju je vseeno v svoji duši obdržal in dalje oblikoval ilirsko misel, ki je početkom 60. let prošlega veka dobila svoj največji polet in najrealnejši pomen v idejah Strossmayerja in Račkega in v njihovem jugoslovenstvu.

«Prosvetom slobodi», tako je govoril Strossmayer, in vse njegove koncepcije, kulturne, nacionalne in politične, so izhajale iz te misli, ki je tako osvojila njegovo dušo, da je bila vedno izraz njegovega prepričanja in njegove zavesti. Narod je treba osvoboditi mraka je mislil Strossmayer, da bo v prosvetljenosti zagledal svojo edino rešitev v duhovnem edinstvu. Najznamenitejši in najboljši njegov sotrudnik Rački pravi: «Narodom u pravom značenju reči postaje skup ljudi jednoga jezika, jednih običaja, jednoga životnog tipa, istom onda, kada doraste do svijesti o svojem duhovnom jedinstvu, kada se oseća jednim», i dalje —: «Želi li Jugoslovenstvo jednim narodom u duhovnom smislu postati to bi imalo nastojati, da se sjedini u jednom književnom jeziku... Ovo toli žudjeno jedinstvo svih Jugoslovenja, a ponajprije Srbo-Hrvata i Slovenaca, pospješiti bi imala Jugoslovenska Akademija». Zato je tudi osnovana Jugoslavenska akademija v Zagrebu, ki bi po besedah Račkega morala biti «književno sredotočje od Soče do Dunava, od Jadranskog do Črnoga mora».

V času, ko se je osnovala zagrebška Jugoslavenska akademija (1867), je beseda književnost imela širši pomen v književnem jeziku kakor danes. Ona je po razumevanju Strossmayerja in Račkega po-

¹² Madjarski historik Josef R. Thim je pred kratkim objavil temeljem doslej neznanega gradiva dunajskih arhivov studijo o poizkusu ustvaritve kraljevine «južnih Slovanov» pred sedemdesetimi leti. — v. J. Radonić, Srbija kao Južnoslovenski Pijemont i t. d. (Novi Život, knj. VI, p. 101—102.)

menila i znanost i «književno sredotočje», o katerem govori Rački, in morala je vsekakor značiti tudi znanstveni center.

Pomena znanosti, posebno njenih nacionalnih panog ni v našem narodu doslej nikdo lepše očrtal ko Rački. V enem svojih svečanih govorov v akademiji pravi o znanosti: «Ona mora v našem narodu izgledati ostrine dualističnega narodnega razvoja in obe polovici naroda dovesti v duševno zajednico. Ta naloga jej je danes olajšana s tem, ker obe polovici naroda ... nista več navezani na dva, kakor nekdanj, marveč na en sam vseobči izbor ljudske prosvete».¹³ Ta duševna zajednica in izravnavanje ostrin dualističnega narodovega duševnega razvoja sta bila za Strossmayerja in Račkega najvišji ideal. Ko se je po njunih naporih in zlasti vsled delovanja Strossmayerjevega otvorilo tudi zagrebško vseučilišče 1874., je Strossmayer napisal znamenite besede: «Uda tijela našega još su i dandanaš rastrgana. Sveučilište upravo naše svetu zadaću ima, da narod složi i združi, da se ono, što je nepravda i udes hudi od tijela našega otrgnuo, i opet majci našoj općoj priljubi. Sveučilište naše ima upravo biti ono sveto ognjište, na kom se bratska srca na ljubav, slogu i jedinstvo razigrati imaju. U samom našem užem domu dva brata rodjena, jedne majke sinove, još predsude neke razstavljaju. Jednu krv, jednu dušu, dva dična imena, koja jedno te isto znače, često put razdvajaju. Do Sveučilišta je, da te predsude i razmirice prestanu, da se braća u jednu dušu i jednu svetu namjeru spoje».¹⁴

Že iz tega, kar je tu navedeno, se jasno vidi, da je kulturno edinstvo naroda «od Soče do Vardara, od Jadranskog do Crnog mora» in posebno njegovega hrvatsko-srbskega jedra bilo glavni ideal «Jugoslovenstvu». Toda kakor je ilirizem imel poleg kulturno-literarnih tudi svoje politične tendence, istotako je v jugoslavizmu koncepcija kulturnega edinstva vseh Jugoslovanov izzvala tudi koncepcijo o njihovi državni zajednici. Kakor sta Strossmayer in Rački dobro znala, da so žive sile sodobne države demokratizem in nacionalna zavest, sta oba še s početka svojega dela pričela buditi v narodnu in demokrasko zavest.

Čim se je Strossmayer prvokrat pojavil kot biskup pred svojim narodom, ga je takoj pričel učiti: «Duh sadašnjeg vremena naziva se duhom slobode, duhom jednakosti i bratimstva, duhom narodnosti i domoljublja».¹⁵ Rački pa na drugi strani odreka vsako vrednost zgodovinskemu pravu in naglašja, kako vsako pravo v vsaki dobi izvira samo iz naroda in njegove zavesti in se vrača vanj: «Državnici, koji bez obzira na ovo pitanje snuju osnove na historičkom pravu, ter ga silom protiskuju, gdje je s pitanjem o narodnosti u sukobu, spadaju u staru školu prošlosti, vojuju proti sadašnjosti, nemaju nikakove budućnosti».¹⁶

¹³ Smičiklas, Život i djela Dra. Franje Račkoga. (Izdanje Jugoslav. Akademije, 1895 g., p. 61.)

¹⁴ Smičiklas, Nacrt života i djela Biskupa J. J. Strossmayera. (Izdanje Jugoslavenske Akademije, 1906, p. 318.)

¹⁵ ibid. p. 10.

¹⁶ A. Belić, op. cit. 73.

Ta naziranja Račkega so bila v prvem redu naperjena proti Madžarom, ki so svojo politiko na iztoku opirali na historično pravo. Razbiti madžarske srednjeveške tradicije in utopije, je po njegovem in Strossmayerjevem mišljenju značilno vzbuditi v narodu vsaj idejo o državni zavesti, ki bi prej ali slej morala najti svoj pravi izraz v samostojni narodni državi.

Po tej koncepciji bi ta narodna država kot posebna celota stopila v avstrijsko federacijo. Račkega biograf Zagorski pravi: «Rački je kakor Palacký smatral, da bi bilo Avstrijo treba izmisliti, ako bi je ne bilo» in takoj dalje, da je za Račkega «solidarnost Srbov in Hrvatov bila pogoj napredka vseh balkanskih držav». ¹⁷ Rački pa zopet pravi: «Biskup Strossmayer in njegovi pristaši so v svojem političnem delovanju od leta 1860. vedno imeli en cilj, eno svrlo, eno zadačo: ujedinjenje, namreč hrvatske zemlje in njeno državno samostojnost v okviru habsburške monarhije». ¹⁸ A Smičiklas: «Od prvega govora Račkega iz leta 1861. pa vso 30letno dobo bi mogli nanizati cel venec misli, čijih jedro je: Hrvatska samostalna jest uzdanica svega jugoslovenstva». ¹⁹ V tem je bila njihova politika in njihova politična akcija.

Ona pa ni temeljila samo na tej ožji koncepciji. Nikdo ne more zanikati, da je kulturno edinstvo vseh južnih Slovanov kot načelo jugoslavizma bilo samo prestralo, pod katerim se je krilo njihovo politično in državno edinstvo, če se pa ono po Strossmayerjevem prepričanju takrat še ni moglo uresničiti in če so Strossmayer in njegovi somišljeniki šli naprej za tem, da naš na Avstrijo in Madžarsko strgani narod ujedinijo v eno samostojno hrvatsko državo, so oni delali na to, kar se jim je zdelo dosegljivo, istočasno pa so brez vsake ljubosumnosti ali zavisti toplo in iskreno podpirali veliko narodno politiko kneza Mihaila, čeprav so vedeli, da bi po tej politiki Srbija stala na čelu jugoslovanske države in da so Srbi oni, ki so v centru kroga «pozvani da budu jezgra buduće konsolidacije, a ne Hrvati, koji su na periferiji» njegovi. ²⁰

Do koncepcije o ujedinjenju vsega našega naroda in ne samo enega njegovega dela, v okvirju monarhije, so v ostalem došli tudi neki srbski politiki in državniki, in četudj te misli niso našle odmev v duši srbskega naroda, so se vendar pojavljale in da govorimo odkrito, so se tudi morale pojaviti vsled težkih prilik, v katerih se je razvijalo naše narodno življenje. Onim Srbom, ki bi iz pretirane nacionalne ljubosumnosti hoteli zmanjšati pomen političnega dela Strossmayerja in Račkega, in še bolj oni, ki bi se drznili, da v zamračenih trenutkih svoje duše grdijo sveti pomen teh dveh velikih Jugoslovanov, pravim, naj ne pozabijo, da je po bombardiranju Beograda isti Rački, ki je videl bodočnost Jugoslovenstva v samostojnosti Hrvatske, napisal te

¹⁷ Zagorsky, François Rački et la Renaissance scientifique et politique de la Croatie, Paris, 1909, p. 157—158.

¹⁸ Smičiklas, Život i djela etc., p. 33.

¹⁹ ibid. p. 43.

²⁰ M. S. Piročanac, Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda, Beograd, 1895 g.

proroške besede: «Mi smo se prenuli na rik turskih topova iz beogradske tvrđave, te začeli nađu, da će ovaj gnusni čin biti početak velikih čina kojima će Srbija biti središte». In naj tudi ne pozabijo, da je Strossmayer, ki je hotel raztrgane ude naroda v Avstriji in Madžarski zbrati «u okviru habsburške monarhije» v eno državno zajednico, tudi pri posvečenju svoje katedrale v Djakovu, tega simbola narodnega edinstva, izgovoril leta 1882. te znamenite besede:²¹ «Jedinstvo, sloga i ljubav našega naroda bila mi je i jest mi i sada jedina i najveća želja na ovom svijetu. Ja sam za to jedinstvo, za tu slogu i ljubav vazda mislio, vazda radio... I ja kada se budem rastajao sa ovim svijetom poslednja će mi molitva biti za jedinstvo naroda mog: Vsemogući vječni Bože, smiluj se momu dobrom narodu i ujedini ga.»

Evo tako sta čutila, mislila in govorila Strossmayer in Rački. Z višine, v katero se je povspel v krilatemu poletu svojega genija, je Strossmayer s svojim sokoljim pogledom premeril ves narod, in v prvi iskri, ki se je vnela v njegovi duši ter užgala idejo edinstva vseh južnih Slovanov, se je zalesketalo edinstvo srbskega in hrvatskega naroda. Rački, ki je na svoje oči videl, kako se po stoletnem naporu ujedinjuje italijanski narod s tem, da so se velike tradicije nacije vzdignile nad tradicijami poedinih pokrajin, je pod okriljem «največjega Jugoslovena» še utrdil svoje prepričanje, do katerega je prišel v Italiji, ter se je od golega pristajanja na Strossmayerjeve misli povspel na čelo onega znamenitega pokreta, iz katerega se je v hrvatskem delu našega naroda razvila srbsko-hrvatska zavest.

Če se danes govori, da je «zavest edinstva Hrvatov in Srbov rezultat njihovega kulturnega razvitka v 19. veku,»²² se ne sme nikdar izpregledati, da je v procesu tega kulturnega razvitka moral hrvatski narod vzeti nase večje napore ko srbski ne samo zato, ker je v srbskem delu naroda, narodna zavest jako strujala iz naroda v narodovo inteligenco, v hrvatskem pa obratno, marveč tudi zato, ker je Zagreb često, vrlo često, da ne rečemo vedno pogrešal onega svobodnega daha, v katerem je vedno bila največja moč Beograda.

Pa četudi je srbsko-hrvatska narodna misel zajela ne samo Srbe in Hrvate ampak tudi Slovence, vendar ona sama po sebi in kot edini element zajedniške zavesti ni mogla na zgodovinsko danem nam neugodnem političnem terenu ustvariti osnove našega skupnega življenja. Potrebna je bila še druga misel, ki v celokupnem hrvatsko-slovenskem narodnem delu razkrajja stare mentalne in moralne formacije. Šele ko je združena hrvatsko-srbska mladina, naslanjajoča se na nacionalno srbsko-hrvatsko zavest, probudila in utrdila v narodu i demokratsko zavest. Šele odtlej je skupna zavest kot sinteza dveh zavesti, nacionalne in demokratske, mogla našemu današnjemu nacionalizmu dati glavno obeležje in realno vsebino v demokratskem in moralnem občutenju solidarnosti z našim narodom in njegovimi širokimi masami. Ta zavest je spojila v eno misel Beograd, Zagreb

²¹ Smičiklas, Nacrt života etc., p. 36—37.

²² A. Belić, op. cit. p. 60.

in Ljubljano, zabrisala je konture teh krogov, ki so bili opisani okrog Beograda in Zagreba, stvorila je eno nacijo, srbsko-hrvatsko-slovensko nacijo.

Vstajenje te nacije je našlo svoj pravi izraz šele v ujedinjeni domovini, narod srbsko-hrvatsko-slovenski pa je bil, ako smem tako reči, etno-biološki ujedinjen že mnogo mnogo poprej, že tedaj, ko v mraku, ki je nad nami vladal, še ni moglo niti pomisliti na edinstvo in še manj na ujedinjenje.

To etno-biološko edinstvo, izraz naše skupne krvi in vseh pojavov, ki izhajajo iz te ene krvi, pojavov psihičnih, duhovnih, mentalnih, je združevalo v eno latentno celoto vse kraje naše zemlje in se razprostiralo povsodi po njih in je obsegalo mnogo večji prostor, kakor je oni, v katerem sedaj obstoji edinstvo srbsko-hrvatskega jezika.

Poskušati hočem, da samo z nekaj besedami obeležim vzroke, ki so izzvali, in procese, ki so formirali to edinstvo, in verujem, da se bo pravo moč njegova pokazala v vsem svojem blesku šele tedaj, ko bodo latentno potencialne energije, ki se nahajajo v njem, v kulturnih procesih došle do svoje prave vrednosti.

Pri doselitvi našega naroda v današnje kraje ni bilo nikakršne kohezije v njem, in ona ni mogla nastati niti tedaj, ko si je narod pozneje stvaril svoje države.²³ Nacijonalnega sentimentalizma današnje dobe ona doba ni poznala, in narod, ki ga je religija razcepila na dva dela, ni mogel ustvariti kulturne identičnosti v zgodovinski dobi, v kateri je religija bila edini dispensator kulture. Da so naša plemena ostala v daljnem svojem razvitku razločena, bi ona morda nikdar ne bila postala ena nacija niti v tej naši sedanji dobi, v kateri vera več ne daje obeležja nacije.

Po turški invaziji so pričela premikanja narodnih mas, in ta premikanja so trajala okrog 500 let! Hrvatske struje so se premaknile proti severu in zapadu, del hrvatskega naroda je prispel celo do Dunaja in na Moravsko, drugi je došel do morja in celo preko njega. V 16. veku je velik broj Hrvatov pribegnil na Kranjsko in Štajersko. Še večja premikanja pa so se dogajala v tej dobi pri srbskem delu našega naroda, kjer sploh ni nikdo ostal na svojem starem mestu. Posebno še velja to za prebivalstvo dinarskih in centralnih oblasti balkanskega poluostrova. Nekatera teh «metanastazijskih» kretanj so se izvršila v okviru balkanskega poluostrova, neka pa so gnala narod izven tega okvira na sever čez Savo in Donavo, v Panonijo, tako da so ti kraji postali podaljšek etnografije in civilizacije balkanskega poluostrova.²⁴ Med vsemi temi strujami je bila dinarska metanastazijska struja najaktivnejša. Iz ulja teh narodnih mas so odletali celi roji, ki so se razmestili po Hercegovini, Črni gori, med Skadrom in Kopaonikom, med južno Moravo in severnim Vardarom. V teh pokretilih je dinarska

²³ St. Novaković, Les problèmes serbes, Archiv für slav. Phil. XXXIV, 1913, p. 203.

²⁴ Cvijić, La Péninsule Balkanique, Paris, 1918, p. 112—126.

struja segla na severu do Pešte, na zapadu do morja, na severozapadu pa preko Žumberka, do Ptuja, Maribora in Ljubljane.

V takšnih prilikah so se splele etnične grupe in religije, ves narod se je premešal in kompozicija stare populacije se je preinačila ali docela izmenjala, izkratka stvoril se je nov etnični kozmos. V njem se je mnogo pravoslavni Srbov pokatolilo in pounijati, mnogi Hrvati so postali Slovenci in obratno mnogi Slovenci Hrvati, posebna plemenska krv je dobila priliva plemenske krvi ostalih plemen in iz tega izmešavanja je nastalo etno-biološko edinstvo našega naroda.

G. Cvijić je v svojih dosedanjih studijah o naseljih srbskih zemelj navedel vplive raznih metanastazijskih struj v okviru balkanskega poluostrova in iz podatkov, ki jih je proučil in utrdil, se more brez dvoma zaključevati, da je med Srbi in Hrvati, ki stanujejo na balkanskem poluotrovu, brezdvomno etno-biološko edinstvo. V tem pravcu je v svojih študijah zlasti v zadnji dobi prehodil tudi druge oblasti naše zemlje in po prvih konturah tega njegovega dela se že vidi, da je to edinstvo resnično. Kako lepa slučajnost se javlja v teh rezultatih, do katerih je došla naša znanost baš v vprašanih narodnega edinstva: Ko je tajnik Jugoslovenske Akademije v Zagrebu dognal, da ni v jeziku Srbov in Hrvatov nikakšne razlike, je predsednik Srbske Kraljevske Akademije v Beogradu dognal, da struji v nas Srbih, Hrvatih in Slovencih ena kri, in da so naše moralne, psihične in intelektualne predispozicije iste.

Danes, ko struji svobodna narodna misel po vseh dolinah in dobravah naše lepe zemlje, danes, ko deluje ona, da izbije iskro narodnega osveščenja iz vspavanih energij tudi v najbolj oddaljenih kotlih, tudi mi ne bomo sramotili svoje slavne prošlosti, marveč bomo izpolnjevali svojo lepo sedanost, da zgradimo slavno bodočnost, ne več s prosveto k svobodi, kakor je rekel naš veliki učitelj, ker svobodo že imamo, marveč s prosveto k notranjem narodovemu izenačevanju.

Spomnimo se: Narod je v 5. veku našega štetja zapustil svoja ognjišča in nevedoč, na kaj naleti na svojem potu, je stopal s karpatskih višin v panonske ravnice ter odtod korakal dalje v svoja današnja naselja. Spomnimo se, kakšna zgodovinska sila cepi ta narod na razgonu Iztoka in Zapada, in koliko je ta razcep prinesel bede, trpljenja in vsakojakih izkušenj, koliko muk, vrvjenja in krikov, koliko z ničemer zasluženega ponižanja in žalitev narodovega ponosa, koliko demonski postavljenih pasti in zanjik povsod, koder je v kristalnočistih potokih šla struja narodovega duha in njegove misli. Spomnimo se izkratka, kako s trnjem posuta in s krvjo nakvašena je bila steza, po kateri se je v nizu dolgih vekov mučil ta narod, in poglejmo, kako so skozi soparo še ne posušene, še vroče in še kadeče se krvi, tega edinega porfirja narodove utehe, njegove nade, časti in dostojanstva, — vidi v jasni svetlobi veličasten sprevod prvih izbranih, ki pristopajo z gorečimi svečami in v tili molitvi v Večnost, in tu na oltarju Prava, Pravde in Svobode ustvarjajo resnično narodno edinstvo...

Evo v viziji sliko naše zgodovine, ki je sedanjemu pokolenju pustila svetinjo narodnega edinstva. Ono je danes tu med nami, ali one

notranje svetlosti še ni, ki vodi duše iz mraka in prinaša mir. Ta mir še ni osvojil naših src. Naša naloga je, da potihnejo te pomladne burje v prvem jutru našega skupnega življenja in da dovršimo ono vekove pričakovano in v duhu gledano zgradbo, ki so jo naši predniki ustvarjali s svojo krvjo in z napori svojega genija.

Naprej z vero, brez strahu, v zanosu in smelem zaletu, veliki Jugoslovanski Misli nasproti!

VARAŽDINAC:

Hrvatska državna tradicija i Jugoslavija.

Od odličnega zagrebškoga prijatelja smo prejeli daljši članek, iz katerega priobčujemo sledeći del:

Hrvatsko državno pravo bila je kičma u telu naroda, koja je mnogo puta bila pognuta, a nikad slomljena.

Razumemo, da je simbol nekad nezavisnog naroda, ta sveta uspomena postala narodna svetinja, a ne razumemo, da mora biti balast, koji sprečava narod u razvitku. Sa tradicijama ove vrste trebalo je raščistiti pre nego što smo stupili u zajednicu sa srpskim delom naroda, pošto su prestale imati raison d' être.

Oslobodjenje i ujedinjenje zateklo nas je nespemne; onaj proces likvidacije sa prošlošću, koga je imalo sprovesti svako pleme za sebe pre nego što je stupilo u novu zajednicu, svršava se tek sada za zajedničkim stolom, sa mnogo borbi i trzavica. Dešava se ono, šta je običaj u svakoj borbi: stvari, same po sebi sitne, postaju krupne, čim su postale teza koja se brani, čim su postale barjak, oko koga se sakuplja jedna vojska.

Borbe, koje su se vodile pre između političkih stranaka u Hrvatskoj, vode se sada između Beograda i Zagreba, umesto u Zagrebu samom. A ovo mora da se jedanput svrši. Ne možemo živeti jedan pored drugog uvučeni u našu prošlost kao puž u svoju kuću. Stvarne različitosti koje nas odvajaju, jedno pleme od drugog, čine nam se velike. Biće one male u svetlu istorije i u očima naše dece. Ostavimo vremenu da ih izjednači. A one zamišljene diferencije bez stvarne vrednosti, onaj arsenal narodnog sentimentaliteta, s tim moramo obračunati već mi sami.

Namerno ne dajemo hrvatskim državo-pravnim gravaminama **onog stvarnog značaja i one važnosti**, koja im se daje od izvesne hrvatske strane — dabome, ne od sviju Hrvata, čak ni od sviju iz Banovine. Nikako nećemo u njima videti ono, što su bila za vreme tudjeg gospodstva: sredstvo obrane od podjarmljenja. Takovo shvaćanje bilo bi u bratskoj našoj državi sasvim pogrešno i moglo bi izazvati reakciju od strane, protiv koje je upereno. Ta bi pak mogla postati za Hrvatsku sudbonosna, jer su srpska prava u Hrvatskoj sasvim drukčije osnovana nego su bila mađžarska.

Baš sadanje vreme pak, kad se Hrvati iz Banovine drže u potpunoj apstinenciji u pogledu parlamentarnog rada i učestvovanja u upravi zemlje, a Beograd ništa, ama baš ništa ne preduzima što bi ličilo na želju za srpskom supremacijom u Hrvatskoj, najbolji je dokaz za to, da je udaranje na tradicionalna prava kao zaštitu od podjarmljivanja potpuno suvišno.

Radimo na tome, da si uredimo našu zajedničku kuću — tu moraju pasti izvesni zidovi i moraju se pre mala odelenja pretvoriti u sale ili konkretno: iz okruga sastavljamo oblasti, iz pokrajina državu. Mnogo se govori o parcelaciji Hrvatske; zašto se ne govori o komasaciji Srbije? Srpsko pleme briše svoje okruge, da li to ne znači brisati tradicionalne svetinje? Srpski okruzi naslednici su starih turskih upravnih jedinica, nahija; vekovima su okružne, nahijske varoši predstavljale upravne centre, jer nije bilo prestonice. Po nahijama, okruzima oslobadjało se Srpstvo od Turaka. I danas još srpskom seljaku okružna varoš ne znači mnogo manje nego Beograd; sa okružnim načelnikom svršava se zanj hijerarhija državne administracije. A ipak sve to se briše, baca se u arsenal starina i prilazi se novom.

Treba da se izluči pojam i stvarnost onog hrvatskog državnog prava, koje je danas barjak, oko kojeg se sakuplja sve ono u Hrvatskoj, što ne može da prekine sa mentalitetom prošlosti.

Hrvatsko državno pravo je pravo Hrvatske države. Stavljamo pitanje: Da li je godine 1918., u malu ujedinjenja, bilo moguće govoriti o Hrvatskoj državi? Da li je 1918. godine postojalo u Hrvatskoj ono, što sačinjava pravni pojam: «Država», naime državna teritorija, narod, koji je svestan svog državnog suvereniteta i priznanje tog suvereniteta od inostranstva, ili bar toliko političke snage, da je bila kadra zastupati državnu misao prema vani? Ne, jasno da nije postojalo. Prvotni geografsko-državnopravni pojam «Hrvatske» za vreme Tomislava, nema ništa zajedničko sa banovinom od godine 1918. — O svesti hrvatskog naroda, o narodnom suverenitetu govorićemo docnije, a epizoda suverenosti Narodnog Veća pokazala je jasno šta drži inostranstvo o hrvatskom državnom pravu.

Država dakle nije postojala, a postojalo je pravo na državu. Prava bez nosioca, subjekta prava, nema; apstraktnog prava nema, postojati može samo uspomena na izčezlo pravo. Kaže se: autonomija hrvatske banovine, koja joj je bila uvek priznata, dokaz je da je ono pravo hrvatskog suvereniteta, zaista postojalo.

Ako se hrvatski narod smatrao zaista suverenim, onda je mogao samo dobrovoljno ograničiti svoj suverenitet, onda je mogao samo dobrovoljno odstupiti drugomu narodu vršenje svojih suverenih prava. A u Hrvatskoj? Godine 1595. ukinula je Austrija, ne da bi pitala Hrvatski Sabor, banski položaj. Godine 1734. otepcila je Austrija od Hrvatske, bez ikakve saglasnosti Sabora, vojnu granicu. Godine 1779. ukida Marija Terezija Hrvatski Sabor i stavlja hrvatsku upravu pod Madjarsku. Da spasi iluziju autonomije, predaje Hrvatski Sabor u godinama 1790. do 1792. upravu banovine Madjarima i proklamuje «dobrovoljno» madjarski jezik službenim jezikom banovine. Može li

se zamisliti kompletnija abdikacija — ne suvereniteta — nego i provincijalne autonomije? Stranci su nesmetano parcelirali «Hrvatsku državnu teritoriju» i hrvatski narod je jasno pokazao, koliko mu je stalo do svoje suverenosti s time, da je sam predao upravu svoje zemlje strancima i njihov jezik usvojio kao službeni jezik. Godine 1854. postala je banovina «k. u. k. Statthalterei». Došlo je do nagodbe 1868. godine. Ona jasno nosi obeležje čina oportuniteta državne centrale prema jednoj provinciji. Najbolja potvrda tome je pakt hrvatsko-srpske koalicije sa Peštom od 1903. godine, u kojem ona nudi Madjarima pomoć protiv Beča, ako Madjari pristanu na to, da prošire autonomna prava Hrvatske, koja obuhvata nagodba od 1868. godine; radi se dakle o oportunističkom iskorišćavanju političke situacije, o pozivanju na suverena prava nema govora.

Jeste, bilo je peripetija u ovom razvoju Hrvatske samostalnosti. A one ne stoje u nikakvoj vezi sa hrvatskim državnim pravom, nego proističu iz narodne svesti, koju hrvatski narod — ne njegovi zvanični predstavnici i štitnici njegovih prava — nikad nije izgubio. Bilo je doba Ilirizma, tamo do njegovog najvećeg predstavnika Strossmayera, koji je pokret probudio svest o narodnom jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda; bilo je drugo svetlo doba hrvatske istorije, doba Jelačića. A baš ban Jelačić pravi je simbol hrvatske istorije. Godine 1848. stupa čak u vezu sa srpskim knezom i crnogorskim vladikom, valjda pod uplivom ideja i političkih koncepcija Iliraca, a taj isti Jelačić godinu dana docnije postaje opet čistokrvni «k. u. k. Feldmarschalleutnant», zaboravlja svoju hrvatsku otadžbinu i tuče se sa celom Madjarskom za svog cara. Nije mogao da se oslobodi habsburških svojih okova i služio je dalje bečkog cara kao «k. u. k. Statthalter» do godine 1859. No ideje Stanka Vraza, Ljudevita Gaja i Strossmayera ostavile su svoj trag. I ako je postalo hrvatsko državno pravo samo relikvija, pronikla je druga misao kao kažiput hrvatskom narodu u lepšu budućnost: osećaj jedinstva, bar kulturnog jedinstva između Zagreba i Beograda.

Železna ruka svetskog rata utišala je «gravaminiranje» hrvatskih državnopravnih stranaka, koje su pod zastavom Starčevića postale pravi politički kuriozitet po svome beskrajnom šovinizmu. C. kr. policija imala je razumevanja samo za bezuslovni patriotizam i tome su se pokoravali u Zagrebu svi pravaši sa gospodinom Radićem na čelu. Tek 27. oktobar 1918. godine okuražio je opet hrvatske državnopravnike, kad je naime austro-ugarska vojska počela bežati na sve strane i kad je kapitulirao Karlo pred narodnostima, da spasi svoj presto. U Zagrebu odjedared počeli su opet govoriti o svojoj suverenosti — a sasvim su zaboravili, da je Hrvatski Sabor preneo svoja «državnopravna» prava na «Narodno Veće Slovenaca, Hrvata i Srba». Ako su izvesne stranke pri tome mislile, da su se na taj način približile velikohrvatskoj ideji Mile Starčevića, koji je pod Hrvatskom podrazumevao sve teritorije od Triglava do Zemuna i od Baje do Jadrana, onda su se prevarili. Vrlo brzo se naime pokazalo, da zagrebački suverenitet nimalo ne imponuje ni u Ljubljani, ni u Sarajevu, ni u Novom Sadu, pa čak ni u prestonici trećeg dela «trojedine kraljevine», u Splitu. Kako jaka je bila

narodna svest u Hrvatskoj o hrvatskem suverenitetu, dokaz za to bilo je, da je Narodno Veće, već posle osam dana svoga opstanka, moralo deliti svoje suverenstvo sa bezbroj varoških i seoskih odbora i narodnih veća u celoj Hrvatskoj. Pozivu suverenog Narodnog Veća na mobilizaciju nije se odazvao nijedan čovek u celoj Hrvatskoj, a Narodno Veće izmirilo se s time.

S time nećemo da kritikujemo slabu upravu onog revolucionarnog doba, koja je bila suviše improvizirana, a da bi mogla funkcionisati perfektno i ustanovićemo samo, da je bio hrvatski narod tako navikao na tuđe vlasti, da je do te mere izgubio uspomenu na svoju nekadanju samostalnost, da se domaćim vlastima pokoravati nije hteo.

Šta je mislilo inostranstvo o suverenoj Hrvatskoj vidimo iz činjenice, da Narodno Veće ni na jednu od svojih mnogobrojnih nota, upućenih velesilama, nije dobilo odgovora. Na žalost, pobrinula se Italija za tragičnu notu u onim danima kratke epizode, kad je Zagreb izigravao prestonicu suverene države, i prodirala sve dublje u našu zemlju.

Čudnovato je i to, što Hrvatska pre sloma Austrije nije imala ni reči kritike za Krfsku deklaraciju, koja ne spominje ni jednom rečju historička prava suverene države, a koju je potpisao dr. Trumbić, koji važi još i danas kao najodličniji predstavnik Hrvata. Čak za vreme kulminacije hrvatske samostalnosti u novembru 1918. godine, tvori Krfska deklaracija podlogu za zaključke o ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom. U onim danima izginule su poslednje nade, da bi Hrvatska mogla kao suverena država stupiti u pregovore sa kraljevinom Srbijom. Dr. Korošec bio je očekivan kao Mesija, da se vrati iz Pariza sa priznanjem Narodnog Veća kao legitimnog predstavnika SHS teritorije u bivšoj austro-ugarskoj monarhiji. Vratio se, ali praznih ruku. Pod dojmovima pljačke «zelenog kadra» moralo je Zagrebačko Narodno Veće zamoliti za pomoć srpsku vrhovnu komandu i srpska konjica je za par dana obračunala sa «zelenim kadrom».

Pod pritiskom pretnje Srema i Vojvodine, da će ona priključiti se Srbiji, a još više pod dojmom pretnje Dalmačije, da će ona bez obzira na Zagreb ići svojim putem, došlo je do sednice Narodnog Veća od 23. novembra 1918. godine.

Članovi Narodnog Veća, koji danas tvore Hrvatsku Zajednicu, kolebali su se dugo, da li da čekaju dolazak dra. Korošca ili idu u Beograd. Rešili su se silom prilika na poslednje. U adresi, koju je pred naslednikom prestola pročitao dr. Pavelić u ime Narodnog Veća, nalazimo izraze kao: «...želja bi Narodnog Veća bila... trebalo bi po našem mišljenju...»; sve to malo liči na nagodbu između dve suverene države! Da li to nisu molbe?

Sada imamo već prilično jasnu sliku, kako je stajalo sa suverenitetom hrvatske države u godini 1918.

Inostranstvo nikakvog prava suverene države na hrvatskoj teritoriji nije priznavalo. A i prema jedinjoj državi, koja je zauzimala prijateljski stav prema vladi Narodnog Veća, — kraljevini Srbiji, vlada u Zagrebu nije se ponašala kao suverena država prema inostranstvu.

Sasvim pravilno shvatajući, da nije bio zeleni kadar onaj, koji je prisilio Karla na abdikaciju, nego srpska pobeda na Kajmakčalanu, zvao je narod srpskog vojnika na pomoć protiv Talijana u Logatcu, na Rijeci i u Šibeniku, i vlada Narodnog Veća primila je srpsku vojsku kao svoju narodnu vojsku. Političko shvaćanje i razvoj stvari uzeo je pravac, koji je bio jedino ispravan: Mi iz preka i Srbija smo braća, jedan narod, medju nama nema mesta za državnopravna razmatranja i pravnički formalizam.

Tako su mislili na kraju 1918. godine zemlje preko Save i Dunava, tako su poslednjih sto godina mislili i najbolji sinovi hrvatskog naroda.

Nikakvog stvarnog, zaista postojećeg prava, ne bi se odrekla Hrvatska, ako se ne bi pozivala više na svoje suvereno državno pravo. Ako se s ove i one strane Save i Dunava ne stvara naročita barijera protiv asimilacije, ta će se izvršiti, bar u toliko, koliko se tiče onih pojmova i glедиšta koja su preduslov za zajednički državni život, vrlo brzo, i to jeste dužnost naše generacije. Iduće pak, doživeće onu transformaciju, koja treba da stvori iz triju plemena jedan narod, sa jednom narodnom dušom.

FRANCE VEBER:

Ob Einsteinovi teoriji.

Znano je, da se govori dandanes vsepovsodi o neki totalni relativnosti prostora kakor časa in s tem vzporedno obenem o relativnosti vsega našega spoznavanja. Zato hočem v sledečem podati vse one razlike, ki so potrebne, da moremo v znanstvenem smislu stati na stališču ne samo moderne fizike, ki de facto operira le z relativnim prostorom in časom, temveč tudi moderne spoznavne teorije, ki se smatra kljub temu za opravičeno govoriti o objektivnosti našega spoznavanja.

I. O relativnem prostoru oziroma času.

Da so prostorni kakor tudi časovni podatki, ki in kakor jih dojemamo s pomočjo svojih prostornih in časovnih občutkov, vseskozi le relativnega značaja, o tem seveda ni nobenega dvoma. Zato priča že primer premikanja zemlje okrog solca, dočim nam naši odgovarjajoči občutki vsaj z ozirom na prostor govore le o popolnoma mirnem stanju. Semkaj spada tudi sledeči Poincaréjev primer: Če bi se v sobi, v kateri se nahajamo, naenkrat v kateremkoli smislu spremenile katerekoli prostorne dimenzije (stene, klopi pred nami, naših oči, naših rok itd.), a tako, da bi pri tem vsa posamezna razmerja med temi dimenzijami ohranila isto vrednost, tedaj bi mi pri katerikoli objektivni prostorni spremembi de facto ne opazili in ne mogli opaziti nikake spremembe. To kar nam je v trenutku en meter, lahko postane v prihodnjem trenutku 1000 km, a vendar ostane za nas popolnoma eno in isto, če se le pri tem v istem smislu prostorno spremeni tudi vse drugo. Iz tega enostavnega primera sledi z vso jasnostjo, da

so vsa ona naša prostorna določila, s katerimi hočemo izreči katerokoli faktično dolžino, širino ali visočino, v resnici le relativnega značaja, predpostavljajoč zakonito razmerje k drugim prostornim določilom. Kar velja za prostor, velja udi za čas. Isti «zdej», ki ga ugotavljam jaz z ozirom na svoje trenutno življenje, je ugotavljal n. pr. Sokrat pred toliko in toliko stoletji. In kakor kaže meni v tem dvajsetem stoletju neki dogodek značaj, da se je izvršil «včeraj», tako je isti značaj mogel tudi Sokrat pred toliko in toliko stoletji ugotoviti o kateremkoli zanj «včerajšnjem» dogodku. Tudi glede časa so nam torej potom naših časovnih občutkov dana le najraznejša razmerja med posameznimi časovnimi določili, ki so lahko popolnoma jednaka med najraznejšimi takšnimi določili (na primer med mojim zdaj in včeraj, med Sokratovim zdaj in včeraj itd.) in ki nam torej nikakor ne omogočajo, postaviti katerokoli posamezno časovno določilo na neko nepremakljivo mesto v znanem enodimenzionalnem časovnem kontinuu. Takih in podobnih primerov bi lahko navedel še več, ki vsi kažejo, da se v nekem popolnoma določenem smislu mora v resnici govoriti le o relativnem značaju prostora kakor časa.

Že zdaj pa konstatiram, da nima ta relativni značaj prostora kakor časa prav nič opraviti z vprašanjem objektivnosti ali neobjektivnosti našega spoznavanja, in sicer enostavno iz tega razloga ne, ker predpostavlja tudi ta relativnost, če hoče biti sploh tudi znanstveno zastopana, objektivnost našega spoznavanja v strogem pomenu besede. V tem slučaju spoznavamo namreč objektivno vsaj razmerja med posameznimi prostornimi ali časovnimi določili, dočim nam ostane tukaj neznana le **zadnja** determinacija teh prostornih oziroma časovnih določil. Naj ima en «centimeter» katerokoli nerelativno, to je objektivno dolžino, njegovo razmerje do enega «metra» je vedno isto, namreč baš to, da vsebuje en meter sto centimetrov. In naj spada trenotek, ki ga pravkar ugotovim s pomočjo svojega časovnega občutka objektivno na katerokoli mesto v časovnem kontinuu, razmerje n. pr. ene «minute» do ene «ure» ostane tudi tukaj na vsem časovnem kontinuu popolnoma isto. Z drugimi besedami: Tudi v slučaju, da ne govorimo o drugem nego le o orisanem zgolj relativnem prostoru kakor času, moramo govoriti o objektivnem spoznavanju, ker v tem slučaju spoznavamo vsaj zakonite relacije med katerimkoli posameznimi prostornimi, oziroma časovnimi podatki, o teh podatkih samih pa ne izrekamo **le s tem** še sploh nikakšne sodbe.

Kakor znano, je tudi prostor, oziroma čas, s katerim operira moderna matematika in fizika, le omenjenega relativnega značaja. O fiziki velja to še v posebnem oziru v toliko, da govori ona sploh le o prostoru, kakor času, ki nam je dan neposredno s pomočjo naših prostornih in časovnih občutkov, dočim se povzpenja matematika od tega psihološko empiričnega prostora do onega znanega tridimenzionalnega kontinua, ki ga ponazoruje grafično tako, da si misli v katerikoli smeri troje premic, ki stoje vertikalno druga na drugi. Da je ta empirično fizikalno kakor tudi idealno matematični prostor z ozirom na

vse svoje posamezne prostorne temelje (tukaj, tam, zgoraj, spodaj itd.) vseskozi relativnega značaja, je jasno:

Iz istih razlogov kakor zgoraj moram tudi v tem fizikalno matematičnem prostoru eksaktno in precizno ugotavljati izključno le katerekoli relacije med posameznimi prostornimi določili, dočim je v naprej izključeno, da bi s katerikoli matematičnimi ali fizikalnimi metodami mogli ugotoviti neko prostorno točko, ki ji gre v omenjenem prostornem kontinuu kot popolnoma determiniranemu individuu, le **eno** popolnoma nepremakljivo mesto. Kar velja za prostor velja mutatis mutandis tudi za čas... Razumljivo je torej, da govori in more govoriti matematik kakor fizik le o relativnem prostoru kakor času, kar pa iz zgorajšnjih razlogov tudi tedaj, če bi v resnici bil lojalen le ta relativni pojem prostora kakor časa, nima nič opraviti z vprašanjem relativnosti ali absolutnosti našega spoznavanja.

II. O absolutnem prostoru, oziroma času.

Drugo vprašanje, nego ali je prostor, oziroma čas relativen ali absoluten, je, ali prostor kakor čas de facto eksistira ali ne. Čeprav v sledečem ne nameravam odločiti tega zadnjega vprašanja, hočem pa vendar pokazati, da prostor kakor čas, ki naj eksistira, oziroma, ki mu naj že v principu pripisujemo sploh eksistenčno možnost, ne more biti omenjenega relativnega značaja. Če se mi posreči to dokazati, tedaj pa je s tem ipso facto izrečeno, da morajo oni, ki govorijo danes o relativnem prostoru kakor času, ali priznati, da je poleg tega prostora kakor časa treba razločevati še drug prostor kakor čas, ali pa da je prostor kakor čas nekaj, kar je že v principu nemogoče, da v kateremkoli smislu eksistira. Moji argumenti, da orisani relativni prostor, oziroma čas izključuje svojo eksistenco, so sledeči:

I. Vsaka relacija mora po svojem bistvu biti relacija med nečim, kar ni ona sama, ker razpade vsaka relacija, ki bi naj ne bila relacija med nečim, kar ni ona sama, v trenotku v prazen nič. Tako je n. pr. relacija razlike med belo in črno barvo baš relacija med tema barvama in je na prvi pogled jasno, da si mora vsakdo, ki si odmisli v nič ti barvi, odmisli v nič tudi omenjeno relacijo med njima. Če imenujem one pojave, med katerimi statuira v danem slučaju katerekoli relacijo, **temelje** te relacije, tedaj si sicer moremo še misliti, da so ti temelji zase zopet svojevrstne relacije itd. naprej, kar pa ne more iti in infinitum, ker bi v tem slučaju cela vrsta teh druga na drugi slonečih relacij končno bazirala na relaciji ali na relacijah, ki bi ne bile relacije med ničim, kar pa je v smislu prvega zakona, da mora vsaka relacija biti relacija med nečim, kar ni ona sama, protislovno. Iz tega zakona sledi torej, da predpostavljajo katerekoli relacije bodisi neposredno bodisi posredno kot svoje temelje končno pojave, ki niso več relativnega temveč absolutnega značaja. Kdor si odmisli te zadnje pojave, za tega morajo v smislu našega zakona izginiti v prazen nič tudi vse na teh pojavih bodisi neposredno bodisi posredno sloneče relacije. Če je temu tako, tedaj je pa jasno, da predpostavljajo tudi vse prostorne kakor časovne relacije končno poedine

prostorne kakor časovne temelje, ki ne smejo in ne morejo biti več relativnega značaja, ker bi v obratnem slučaju tudi vsem odgovarjajočim prostornim kakor časovnim relacijam v hipu pripadal značaj praznega ničā. Iz tega pa obenem sledi, da je izključena eksistenca kateragakoli prostora kakor časa, ki bi v omenjenem smislu bil le relativnega značaja. Če bi namreč katerokoli posamezno prostorno kakor časovno določilo (tukaj, tam, zdaj, včeraj itd.) po svojem bistvu bilo določeno **le** po svojem **razmerju** k drugim prostornim kakor časovnim določilom, tedaj bi katerokoli tako posamezno prostorno kakor časovno določilo morali smatrati **le** za neko prostorno kakor časovno **relacijo**, ki bi ne bila sama relacija med ničim, toraj nemožna ali protislovna relacija. Kar pa naj eksistira, mora biti v prvi vrsti možnega, to je neprotislovnega značaja, iz česar sledi, da **eksistentnim** posameznim prostornim kakor časovnim določilom ne more iti **le** značaj orisane fizikalno matematične relativnosti. Da me vsakdo razume: Tudi ta eksistentna prostorna kakor časovna določila stoji med seboj v znanih fizikalno matematičnih relacijah. Kar trdim, je le, da bi te relacije same ne zadoščale za njihovo eksistenco in da morajo, če so naj sploh eksistentno možna, poleg teh relacij imeti še lastne, popolnoma določene strani svojega bivanja, ki jih mi sicer ne dojemamo, ampak ki jim, če naj eksistirajo, morajo pripadati in ki jim obenem šele dajejo le po eno in nepremakljivo mesto v kateremkoli prostornem kakor časovnem kontinuu. Moj pojem eksistentnega in obenem absolutnega prostora kakor časa torej nikakor ne nasprotuje fizikalno-matematičnemu in relativnemu prostoru kakor času, ker kaže ta moj prostor kakor čas že v principu vse relacije, ki jih znanstveno more ugotoviti matematik in fizik, a **poleg tega še nekaj več**, namreč **totalno determinacijo** vseh svojih prostornih kakor časovnih temeljev, ki je ne more ugotoviti ne fizika ne matematika, ki pa jo v smislu našega omenjenega zakona nerelativnih temeljev katerihkoli relacij brezpogojno zahteva **eksistenca** kateragakoli prostora kakor časa.

2.) Že zgoraj sem rekel, da so nam v fizikalno matematičnem prostoru v najboljšem slučaju znana le razmerja med katerimikoli posameznimi prostornimi kakor časovnimi določili, dočim bi v tem prostoru nikakor ne mogli **brez teh relacij** razlikovati katerokoli prostorno kakor časovno določilo **samo** od drugega. Torej pa nam je v tem fizikalno matematičnem prostoru kakor času o kateremkoli posameznem prostornem kakor časovnem določilu le ravno toliko znano, kolikor nam je znano na primer o premoženju osebe A in B, če nam ni nič drugega znano, nego da ima na primer A dvakrat več premoženja nego B, ali kolikor nam je znano n. pr. o inteligenci osebe A in B, če nam ni nič drugega znano, nego da je A dvakrat pametnejši nego B itd. Kakor nam je v teh in podobnih primerih lahko sicer najeksaktnješe znana gotova relacija na primer med dvema premoženjema ali med dvema inteligencama in kakor v teh primerih vendar nič ne vemo o dotičnih premoženjih ali inteligencah **samih**, torej n. pr. ali poseduje A 1000 K, B 500, ali pa poseduje A 100.000 K, B pa 50.000, popolnoma

v istem smislu so nam v fizikalno matematičnem prostoru znane le zakonite relacije med posameznimi prostornimi kakor časovnimi določili, dočim s tem še prav nič ne vemo o zadnji determinaciji teh določil samih. To pa se nič drugega ne pravi, nego da stopajo v tem slučaju ta posamezna prostorna, kakor časovna določila pred nas le v **oni splošnosti**, da bi jih sicer, če gledamo le nanje, lahko stavili na katerokoli mesto prostornega kakor časovnega kontinuua, v istem smislu kakor bi premoženje ali inteligenco osebe A, če nam ni nič drugega znano, nego njeno razmerje do drugega premoženja ali druge inteligence, lahko stavili na katerokoli mesto v «premoženjskem» ali «inteligentnem» kontinuuu. Ta rezultat najde svoje potrdilo tudi v empiriji. «Tukaj, **ki ga** konstatiram z ozirom na svojo osebo, stoječ v tej sobi, bi se prav nič ne razlikoval od prostornega določila «tukaj», **ki bi ga** konstatiral, če bi se naenkrat vsled katerihkoli siceršnih sprememb ne nahajal na primer v Evropi, temveč v Ameriki z **isto neposredno** okolico (iste stene, okna, ista prostorna razmerja do mene itd.). Kar velja za prostor velja seveda tudi za čas, z ozirom na katerega dojemam tudi določila kakor «zdaj», «prej», «pozneje», ki bi jih pa objektivno lahko postavil na katerokoli mesto časovnega kontinuua. Katerikoli od nas de facto **dojeti** posamezni prostorni kakor časovni podatki, ki le služijo tudi fiziki kakor matematiki kot temelji odgovarjajočega fizikalno matematičnega prostora kakor časa, torej v resnici niso nikakšni prostorni ali časovni individui, ki bi se nepremakljivo razlikovali od vseh svojih vrstnikov, temveč le več ali manj **splošni** prostorno-časovni podatki, stoječi z odgovarjajočimi individui v istem razmerju, v katerem stoji na primer trikotnik sploh (matematičen trikotnik) do kateregakoli individualnega de facto pred menoj nahajajočega se trikotnika. Kakor moramo o splošnem trikotniku sicer reči, da ima na primer tri stranice, a le, da «**more**» biti enakostranski ali različno-stranski, le da **more** kazati bele ali črne stranice itd., dočim velja le o kateremkoli individualnem (de facto pred menoj ležečem trikotniku) da mu vse njegove lastnosti popolnoma istinito pripadajo in ga obenem nepremakljivo ločijo od vseh drugih pojavov iste vrste, tako **morem** tudi o kateremkoli fizikalno matematičnem posameznem prostornem podatku sicer reči, da stoji v tem in tem razmerju s tem in tem drugim podatkom iste vrste itd., da pa **sam le «more»** stati sicer na kateremkoli mestu dotičnega prostorno časovnega kontinuua, dočim bi le o kateremkoli popolnoma individualno določenem posameznem prostornem kakor časovnem podatku mogel reči, ne le da ga spajajo z drugimi podatki iste vrste zakonite relacije, temveč obenem, da pripada njemu **samemu le eno** nepremakljivo mesto v celokupnem prostornem, oziroma časovnem kontinuuu. Če so pa prostorni in časovni temelji, ki zadoščajo, da je na njih zgrajen fizikalno matematični prostor, oziroma čas, na sebi le več ali manj splošnega, ne pa individualnega značaja, tedaj je s tem zopet izkazano, da bi ta fizikalno matematični prostor ne mogel eksistirati, ker je jasno, da **more** eksistirati le to, kar je individualno določeno. Kakor eksistentno premoženje osebe A, o katerem mi sicer

ni nič znano, nego da je na primer dvakrat večja nego ono osebe B, de facto ne more biti le «dvakrat večje premoženje», temveč če naj eksistira, obenem premoženje gotove popolnoma določene faktične količine (na primer ali 1000 K ali 100.000 K), tako mora tudi katerokoli posamezno prostorno kakor časovno določilo poleg svojega značaja, da stoji v tem ali tem razmerju s katerimkoli drugim prostornim, oziroma časovnim določilom, imeti še, če sploh naj eksistira, svojo lastno povsem individualno stran.

III. O času kot takozvani četrti prostorni dimenziji, — sklepne misli o razmerju spoznavnega problema z modernim problemom prostora in časa.

Znano je še, da se govori dandanes vsepovsod (osobito pa v laičnih krogih!) o času kot neki «četrti dimenziji» prostora, to se pravi o časovni dimenziji, ki bi šele v zvezi z ostalimi tremi dimenzijami (širina, visočina, globočina) tvorila celokupni prostorni kontinuum. K temu takoj pripomnim, da gre pri tem v predmetni strokovni literaturi le za funkcionalne odnošaje med prostorom in časom, dočim se tukaj noben avtor ne veže glede vprašanja, ali stoji torej čas z ostalimi prostornimi dimenzijami v istem razmerju, kakor na primer globočina z visočino, visočina s širino in narobe. Nasprotno: Lorentz sam, ki zasluži gotovo ime najboljšega strokovnega interpreta omenjenega nauka o štiridimenzionalnem prostoru, prisoja le spoznavni teoriji, ne pa na primer fiziki ali matematiki kompetenco dati odgovor na omenjeno principijelno vprašanje. Moje stališče napram temu vprašanju pa je sledeče: Nikakor ne zanikavam zakonitih funkcionalnih odnošajev med prostorom in časom in tudi popolnoma umevam, da je moderna fizika s svojim sovpoštevanjem časovne dimenzije storila korak naprej, osobito če pomislimo, da baš na primer v stari to je v klasični Newtonovi mehaniki ne igra čas nikakršne vloge. Popolnoma drugo vprašanje pa je, ali tvori torej čas le iz tega razloga s prostorom v resnici že le eno v vseh svojih posameznih delih nepretrgano «telo», to je kontinuum svoje vrste, ali pa gre tu nazadnje vendar za pojave oziroma za vrste, ki se stvarno ne dajo med seboj primerjati in ki so v tem smislu dispartnega značaja. Da velja le zadnje, za to govori osobito dvoje:

a) Časovna določila pripisujemo in moramo pripisovati kakor fizičnim tako psihičnim pojavom (doživljanjem), prostorna pa izključno le fizičnim (kamen, gora, zemlja itd.). Sklicujoč se na svoja izvajanja v «Uvodu» in «Sistemu I», pa trdim, da so fizični pojavi na eni strani in psihični na drugi dispartnega značaja, ki izključujejo vsak nepretrgani prehod od prvih do drugih. Fizično in psihično torej skupno ne more tvoriti kontinuum v strogem smislu besede, iz česar pa zdaj takoj sledi, da takšnega kontinuumu tudi ne moreta tvoriti naš (tridimenzionalni) prostor in čas, ker je analitično jasno, da je tudi vsaka lastnost A, ki pripada, oziroma vsaj more pripadati nekemu pojavu X, že tedaj in v toliko dispartna z vsako drugo lastnostjo, B, ki pripada, oziroma more pripadati kateremukoli z X samim dispartnemu pojavu Y. Prostorna določila pripadajo vsemu fizikalnemu, a ne psi-

hičnim pojavom, časovna določila pa pripadajo obenem tudi psihičnim pojavom, torej tudi takšnim pojavom, ki so s fizičnimi disparatni: torej je tudi prostor sam s časom samim v razmerju disparatnosti.

b) Če bi naj bil čas četrta dimenzija prostora, tedaj bi moralo biti možno si misliti, da bi katerokoli posamezno prostorno določilo (iz našega tridimenzionalnega prostora) spadajo tudi v naš enodimenzionalni časovni kontinuv, in sicer v istem zmislu, kakor spada v ta kontinuv katerokoli siceršnje časovno določilo. Ako bi se namreč o nobenem posameznem prostornem določilu iz vesoljstva vseh onih prostornih določil, na katerih sloni naš tridimenzionalni prostor, ne dalo reči, da spada **zase tudi** v naš enodimenzionalni časovni kontinuv in sicer v istem zmislu kakor spada v ta kontinuv katerokoli drugo pravo časovno določilo, tedaj bi ta kontinuv ipso facto bil že pretrgan od ostalega prostornega kontinuva in bi se ne bi več dalo reči, da tvori on s tem prostornim kontinuvom zopet en pravi kontinuv višje vrste. Na prvi pogled pa je jasno, da je takó razmerje kateregakoli pravega prostornega določila (tukaj, tam, zgoraj, spodaj itd.) do našega enodimenzionalnega časovnega kontinuva v naprej izključeno: naj mislimo na katerokoli tako prostorno določilo, bodisi v zgolj psihološko empiričnem, fizikalnem ali matematičnem zmislu besede, izključeno je in ostane, da bi katerokoli takšno določilo moglo spadati **samo** v časovni kontinuv na ta način, da bi tvorilo z drugimi temelji tega kontinuva (zdaj, prej, pozneje itd.) **le eno nepretrgano** vrsto. Od kateregakoli **zdaj** morem prihajati potom še tako majhnih diferenciacij le do drugega **zdaj, prej, pozneje** itd., toda nikoli do kateregakoli **tukaj, tam** ali **zgoraj** itd. Pač lahko vrsta katerihkoli prostornih podatkov glede svojih variacij teče **vzporedno** z variacijami odgovarjajočih časovnih podatkov, pri čemer je ta zaporednost lahko naravnost zakonito funkcijelnega značaja, (le primer za tako zakonito vzporednost tvori na primer funkcijelno razmerje med časovno brzino in prostorno dolžino kateregakoli premikanja), kar pa je nekaj povsem drugega, nego vprašanje, ali moremo od kateregakoli **časovnega** podatka **samega** prihajati potom minimalnih diferenc do kateregakoli prostornega podatka samega kakor na primer pač moremo v našem tridimenzionalnem prostoru od kateregakoli prostornega podatka (na primer tukaj) potom nepretrganega stopnjevanja prihajati do kateregakoli drugega prostornega podatka (na primer tam) ali kakor na primer pač moremo v takozvanem tudi tridimenzionalnem barvenem prostoru od kateregakoli posamezne barve (na primer sive) potom nepretrganega stopnjevanja priti do kateregakoli druge barve (na primer bele, črne, rdeče, rumene itd.). Ravno taka stvarna kontinuiteta med prostorom in časom je pa v naprej izključena, iz česar obenem zopet sledi, da našega časa ne moremo smatrati za četrto dimenzijo prostora v **strogem kontinuietnem** zmislu besede, nego le tako, da statuiramo med časom in prostorom **zakonite funkcijelne odnošaje**. Taki funkcijelni odnošaji pa morejo vladati in vladajo tudi med disparatnimi pojavi na primer tudi med takšnimi kakor je psihično na eni strani in fizično na drugi. Matematika kakor fizika ima in mora imeti v misli

le takšna funkcijonelna razmerja med prostorom in časom in pojmovati torej tudi izraz: četrta prostorna dimenzija vsaj z ozirom na čas le v tem zgolj funkcijskem zmislu besede.

Če premotrimo vse te izsledke pod enotnim vidikom spoznavnega problema, se vidi, da spoznavni teoriji ne preti in ne more pretiti glede objektivnosti spoznavanja nikakšna nevarnost od strani modernega problema o prostoru in času. Tudi v slučaju relativnosti prostora kot časa, bi spoznavanje, kakor smo videli, ohranilo svoj objektivni značaj. Poleg tega pa so nam zgorajšnja kratka izvajanja še pokazala, da je ravno v **principijelnih** vprašanjih, tikajočih se prostornega in časovnega problema, le spoznavna teorija poklicana, da izreče svoje besede. Zadnje velja prav gotovo o vprašanju **eksistentne možnosti** kateregakoli prostora kakor časa, kakor tudi o vprašanju **kontinuitete** ali **diskontinuitete med prostorom in časom samim**, naj potem ta prostor oziroma čas eksistira ali ne. Kdor to negira, ne zna ločiti jasno probleme in vprašanja, ki spadajo v matematiko in fiziko, od onih, ki zanimajo spoznavno teorijo, čeprav zadevajo vsi ti problemi v našem slučaju vsaj cum grano salis isti pojav, namreč «čas» in «prostor». Kdor je zgorajšnjim sicer kratkim (obširneje in z vsemi za tako vprašanje potrebnimi kvantelami moremo o vsem tem govoriti šele na drugem mestu), ta tudi ne more dvomiti, da tudi ona teorija, o kateri se danes vsepovsod govori, namreč **Einsteinova** teorija prostora in časa, kot zgolj **fizikalna** teorija, ki zadeva v prvi vrsti le problem fizikalno-empiričnega merjenja (Massproblem), ne zadeva in ne more zadeti onega jedra na teh vprašanjih, ki zanima — spoznavno teorijo.

Listek.

Monakovska „Jugend“ ob pričetkih naše moderne.

Pred 25 leti je bila naša mlada literarna generacija utaborjena na Dunaju. Cankar in Zupančič sta prišla na Dunaj l. 1896.; Govčkar je bil že prej tam.

Na Dunaju jih je nemško literarno življenje naravno pritegnilo k sebi. Zdaj vemo že vsaj nekoliko, kaj so naši takratni nastajajoči literatje na Dunaju čitali. Med revijami, ki jih omenjajo, se nahaja tudi monakovska «Jugend», ki je začela izhajati baš l. 1896. Cankar n. pr. je maja meseca 1897. z Vrhnike pisal Aškercu: «...dolgčas je neznansko: nobene družbe, nobenih novih knjig. Na Dunaju sem se tako navadil na moderna krasna tednika ‚Die Zeit‘ in ‚Jugend‘, da zdaj silno težko živim brez njih...»¹

Ogledal sem si prve štiri letnike omenjene monakovske revije (1896, 1897, 1898, 1899) in tu podajam njih analizo v glavnih potezah.

«Jugend»² je začela izhajati l. 1896. Izdajal jo je Georg Hirthe, a urejal Fritz v. Ostini, nemški pisatelj in kritik (roj. 1861. v Monakovem), ki se je

¹ Cankarjev Zbornik, str. 83/84.

² Natančnejši naslov: *Jugend*, Münchener illustrierte Wochenschrift für Kunst und Leben. Vsak letnik je obsegal dva zvezka (od januarja do julija, od julija do decembra). Format velik, leksikonski, kakor pri nekdanjem zagrebškem «Vijencu».

razvijal obenem z impresionizmom in monakovsko umetniško Secesijo.³ Med pisatelji, ki so brž od začetka prispevali za list ali vsaj obljubili prispevke, se imenujejo n. pr.: Conrad Alberti, M. G. Conrad, Franz Ewers, Paul Heyse, Arthur Schnitzler itd.

V svojem programatskem proglasu sta izdajatelj in urednik izjavila: da hočeta zamašiti vrzel kulturnega življenja v Nemčiji, ki je nastala, ker med ilustriranimi tedniki ni nobenega, ki bi ustrezal idejam in težnjam vedno bogateje se razvijajočega javnega življenja «in künstlerisch durchaus freier Weise». «Ein „Programm“ im spießbürgerlichen Sinne des Wortes haben wir nicht — dank unserer Programmlosigkeit — einem „Programme“, das wir strikte aufrecht erhalten wollen — ist das Feld unserer Tätigkeit ein (so) unbegrenzt weites...»

List je prinašal literarne črtice in slike,⁴ povesti (tudi prevedene), pesmi, epigrame in satirično-duhovite izreke in je bil bogato (često humoristično) ilustriran. Satira je bila obrnjena proti lažni morali in političnim izrastkom. Nagote je v ilustracijah bilo prav mnogo.

Brž v I. številki I. 1896. se nahaja moralna satira: «Wie die Tugend einzog in Schwarzenau». Neka stara dvorna dama, ki je svoj čas močno živela, je videla nekoč na nekem vodnjaku kip nagega dečka (kip je bil tam že več stoletij). Zgražala se je nad figuro in končno dosegla, da se je v kraju začelo generalno «čiščenje»: preoblekli ali preslikali so vse nage figure, vse umetnine po cerkvah in drugod. In efekt? Prihodnje leto je bilo istotoliko nezakonskih otrok kakor prej, a zapeljanih devic je bilo še nekoliko več.

Versko proti napačnemu pojmovanju morale sega tudi na pr. slika v 18. št. I. zvezka 1896.: Slika predstavlja nago žensko in pod njo svinje; vse svinje so od nje proč obrnjene, le ena svinja (se zdi) jo obkružuje. Spodaj je podpis: «Den Reinen ist alles rein, den...»

V 2. št. so «moralne povesti», ki z vsem svojim značajem ironizirajo smešne moralnosti. Ena teh povesti «Laß dich vom Zorn nicht hinreißen!» pripoveduje: Neka žena je imela več oboževalcev. Mož je bil potrpežljiv, enkrat pa se ipak raztogoti in vrže v jezi čašo ob tla, a komad stekla mu pri tem poškoduje oko. «Der Unglückliche bereute bis an sein Lebensende die rasche Tat und ermahnte oft seine Söhne, sich niemals vom Zorne hinreißen zu lassen.» Ironično-moralne povesti se nahajajo n. pr. še v 38. št. II. zv. 1897.

Satira je tudi politična. V pesmi Karla Meissnerja (Dunaj), št. 9, 1896. ogovarja župan cesarja:

Majestät! dies ist ein historischer Ort,
wo edle Seelen sich ducken:
Ihr großer Vorfahr geruhete dort
historisch auszuspuken!

³ Fritz Freiherr von Ostini je bil najprej oficir, potem žurnalista.

⁴ «Jugend» naglašuje umetniški pomen literarnih črtic; tako piše Marie Herzfeld v št. 22, 1898. («Vom Skizzenhaften in der Literatur»: In früheren Zeiten war die Skizze ein Hilfsmittel in der Kunst — eine Vorstudie, Entwurf. Heute ist sie Selbstzweck geworden, die Kunst selbst». Črtica je zavladala v naši literaturi. Podobno, kakor tu Herzfeldova, je — menda v «Slovanu» — pisal o črticah Oton Zupančič.

Wollen Majestät in Gnaden geruh'n,
 — ich sage dies nicht, um zu schmeicheln —
 zur Freude des Volkes dasselbe zu tun,
 Allerhöchst sich auszuspeicheln:

So gewänne der Platz an historischem Wert...
 wir würden uns glücklich schätzen...
 und hier dem Herrscher allverehrt
 uns're Kinder ein Denkmal setzen!

Posebe se ironizira Ferdinand bolgarski (n. pr. v I. št. 1896.), enkrat tudi srbski Milan (1899., II. zv., št. 31.).

Često čujejo politiki svojo obsodbo; v njih dnevnikih se baje nahajajo take-le beležke: «Bei jeder Bestechungsgeschichte zerfallen die Schuldigen in zwei Teile: in jene, die viel, und in jene, die noch mehr eingesteckt haben» in: «Der in den Staatsdienst kommen will, krümmt sich bei Zeiten». Na jezuite meri n. pr. slika v št. 5. I. 1898.

Vse programski ostre, konservativne struje so bile listu jako nasprotne. Na 8. nemškem katoliškem shodu (1897.) v Landshutu «wurde die ‚Jugend‘ erst beschmutzt und begehrt, dann gevierteilt, zuletzt verboten».⁵ Nastopil je najsilneje proti njej bavarski knez Löwenstein; imenoval jo je «ein Schmutz- und Schmierblatt» ter jo krivil tendencioznega favoriziranja in pospeševanja nečistosti.⁶ Poslanec Centruma v nemškem državnem zboru Daller je — najbrž v parlamentu samem — list imenoval ein «Schmutzblatti». «Jugend» mu je odgovarjala (št. 12., 1898.) v pesmi pod istim naslovom, češ, da razume njegovo jezo, ker «Jugend» pač pazi na Nemčijo in nje veličino, a Rimu in njegovim mračnjakom je to trn v zavidnem očesu, dalje, ker je ona «oft den Vorhang weggezogen, der euer Gaukelspiel markiert, damit das Volk, das ihr belogen, sieht, wer die Puppen dirigiert» in ker končno ona veselo dalje širi mnenje vseh pametnih ljudi, najsi tudi bedasta druhal poka od zavisti in jeze.

«Jugend» je bila, kakor vidimo, vneta za veliko svobodoumno Nemčijo ter je za avstrijske razmere, posebno za parlamentarne, imela mnogo satire. V času ostrih nacionalnih bojov in obstrukcij v dunajskem državnem zboru je (1898., II. zv., št. 47) klicala v «Lied der Deutschen Österreichs»: «Aber einig muß du werden, einig, deutsches Österreich!» in v «Hektors Abschied» (nemški avstrijski poslanec se odpravlja v parlament ter se poslavlja od žene) pravi nemška Andromaha, da se boji zanj, zakaj

«du verstehst sie nicht, denn du kannst nicht czechisch, nicht slowenisch, polnisch, ungrisch, bosnisch, italienisch,
 kannst nur deutsch, was dorten keiner spricht».

Posebno ostro satiro izliva na Čehe. Nemški Avstrijec vpraša nekoga, od kod da je doma. Ta mu pove, da je Čeh; na to oni očetoyski pomilovalno:

⁵ «Jugend» v št. 41., II. zvezka 1897. pod naslovom: «Die Jugend auf dem Scheiterhaufen».

⁶ Knez je najbrž rekel, da bi list trebalo sežgati, ker dodaja redakcija: «Verbrennen Sie immerhin die ‚Jugend‘, die Sie gekauft haben — das ist Ihr Recht — die anderen aber lassen Sie gefälligst ungeschoren».

«Jesses, Jesses, so jung und schon a Böhm!» (R. R. v 14. št. 1898. pod naslovom: «Früh verdorben»). Roga se Čehom, češ, Francozi so praškega Sokola pozdravljali z «Eljen»⁷ itd. ter imenuje vso avstrijsko «kostimirano družbo» precej gnilo pustno coprnijo.⁸

List se je zval «Jugend», a ne kakor da bi mislil samo na mladino po letih, ampak, ker je programski naglašal mlado, svežo življensko silo, ta pa da se ne meri po letih; klical je k sebi «mladost vsake starosti» («Jugend jeden Alters») in se hotel boriti proti «grünlakierten Greisen» in «schimmelgrauen Jungen».⁹ Z ostrimi izrazi je označeval filistrsko starinski modro mladino, mladino brez mladosti. «Kerle, die mit der Brille auf der Nase und mit Tintenfingern auf die gekommen scheinen, Streber auf Schulbänken, Primajungen, die 's dem Herrn Professor sagen, wenn der Hans die Schule geschwänzt hat und der Max über den Pfarrhofgarten gestiegen ist, seinem holden Bäschen ein Büschel Reseden zu stehlen. Bürschlein, die immer die besten Noten und ein sanftes Gewissen haben, die keinen verbotenen Schoppen trinken, Liebes- und Freundschaftsträume mit grinsender Verachtung ansehen und die Anwartschaft auf eine glänzende Laufbahn schon als Quartaner in der Tasche tragen. Kerle, die nie über eine Hecke springen, weil sie die Hose zerreißen könnten, die alles Lustige und Verbotene nicht etwa aus Grundsätzen, sondern einfach aus Scheu vor der Haselrute liegen lassen».¹⁰

In letnik 1898. začne s krepkim uvodnikom «*Anti-Fin de siècle*», češ, ustanoviti hočemo «zvezo mladine» z dvema frontama, z eno proti onim, ki zabavljajo čez sedanji čas, češ, najslabši je od vesoljnega potopa, z drugo proti onim, ki mislijo s frazo o koncu stoletja prikriti svojo lastno nravno in telesno propalost, z dvema frontama torej proti «*Fin de siècle-filistrom*» in proti «*Fin de siècle-kicošem* (Gecken)». Vrag naj bi vzel oboje, a najbrž jih ne mara!

In uvodna pesem 1899. pozdravlja mladeniče, «die pfeifen auf den graulichen Philister, der keine Freude gelten läßt und in ein trocknes Fachregister sich jede Lebensblume preßt».

Naravno je, da list s tako splošno krepko življensko tendenco ni mogel odobravati živčno-slabotne, pesimistične, v ožjem pomenu besede dekadentne poezije (umetnosti), ki se je takrat pojavljala kot konec simbolistične literarne smeri. «*Stimmung, Stimmung! Nicht zugreifen, nichts anpacken! nur andeuten! Können ist eine Schande, Schaffen ist schon viel zu grob, Vollenden aber eine Gemeinheit. Nur Empfinden! Hier ein orangengelber Fleck und dort hinten ein süßblilamattgraugelber Strich — das ist ein Bild! Oben links ein: «O Weh!», dann eine Seite voll Gedankenstriche und unten rechts ein: «O jeh!». Das ist Poesie! ... Das Unbewußte, das ist das ganz Große in der Kunst ... Statt vor Katzenjammer umzukommen, frisieren sie sich noch als Götter. Die Götter der Nirvana ... Weg auch mit diesen Kerls! Unsere Zeit ist nicht alt, nicht müde! Wir leben nicht unter den letzten Atemzügen einer ersterbenden Epoche, wir stehen am Morgen einer kerngesunden Zeit, es ist eine Lust zu leben.»¹¹*

⁷ «Loki» v svoji pesmi v št. 10., 1889.

⁸ «ein ziemlich fauler Faschings-Zauber» («Loki» v pesmi v št. 12., 1897.).

⁹ V uvodni pesmi 1896.

¹⁰ V 1. št. 1896.

¹¹ V uvodnem članku 1898.

Dekadente je kot ponesrečene epigone «Jugend» ločila od njih mojstra P. Verlaine. Ko je l. 1896. Verlaine umrl, je «Jugend» v nekrologu pisala, da je skupina dekadentov v njem pač videla svojega mojstra, a da on o njej ni hotel nič vedeti; njegov jasni, sveži, dobro francoski jezik, ki ga je pisal v svojih boljših spisih, nima nič skupnega s temno, zavito govorico, ki z njo dekadenti skrivajo siromaštvo svojih misli.¹²

V več pesmih se ironizira simbolizem. V 3. št. 1896. čitamo stihe:

Die Jungfrau riecht an der Lilie,
dem duftenden Jungfrauensymbol,
und denkt dabei an den neusten
symbolischen Blumenkohl.

Der Kohl hat einen tiefen
poetisch-mystischen Sinn:
es steckt das Liebesgeheimnis
der Symbolisten drin.

A. U.

v št. 4. pa «Verwehte Klänge aus dem Garten der neuen geistigen Kunst. Von unserem Spezial-Symbolisten» (!) s kitico:

«Den Purpurpfehl, drauf meine Glieder ruhten,
stach scharf und kalt ein violetter Strahl
und in der Dämmerung lethe-bleiche Fluthen
sank meiner Schwermut zitternder Opal».

V št. 7. je naslikan «grb simbolistov»: ženska in pod njo neke druge reči in zraven pripis: «Ich weiß nicht, was soll es bedeuten».

V letniku 1897., št. 9, se opisuje «estetska čajanka», ki jo kralj Alkinoos daje Odiseju; Nausikaa čita na tej čajanki svoje poezije, n. pr.:

«Wenn der Frosch mit bleichem Antlitz schreitet über monderhellte, symbolisch gelbgetünchte Wiesenfluren, zu der fernen, rücksichtsvollen *Nachtviole*,

Flötet er mit krankem Herzen, bleichen Augen, stummen Händen, dekadenten Augenbrauen und defekten Lungenflügeln eine schmackvolle *Triole* ...»

Dekadentsko dušo je prikazal K. G. Hardenberg v črtici: «Die Decadenten (Eine Caféhausstudie)»: ¹³ V zakajeno kavarno prideta dva gospoda, eden s koničasto brado, drugi plavolas. Naročita absinta, takega, kakor ga je pil Verlaine; blaženo se pri tem nasmeje plavolasec, kakor se samo more smehljati človek, čigar duh plava v posebnem popolnem svetu nad tihimi zelenomodrimi vodami. Zamišljena, niti ne opazita, da je natakar že prinesel absint. «Sie sprachen nicht! ... Wozu wohl? Die Ketten ihrer Gedankensphären liefen einander parallel, ihre Nervenstränge wirkten aufeinander leichter, weniger anstrengend als das rauhe Wort, dessen sie sich nur maßvoll bedienten...» «Vidim v violičastem mraku črn cipresni gaj,» je rekel prvi in drugega je streslo, «v violičastem mraku vidim modro lišo in v liši stanuje človek, ki nad vse ljudi človekuje (mensch)». Ta izraz preleti s sladko grozo drugemu

¹² V 6. št. 1896. Karikatura je predstavljala Verlaine z vražjimi kremplji in z dekadenco kot repom.

¹³ 1898, II. zv., št. 42.

duha. Molčal je oni s koničasto brado, tiho sta sedela drug proti drugemu, toda njuni duši sta glasno vpili v blaženih užitkih, glasno in bakhantski — dolg čas. Nato sta se dvignila, da ne bi podlegla slasti. S povešeno glavo sta stopala skozi dvorano, njune povešene rame pa je težila velika trudnost zalajajočega stoletja...¹⁴

«Jugend» se je torej borila proti dekadenci v življenju in v umetnosti; označevala je življenje in mladost ter bi odobraval duha takih pesmi, kakor je n. pr. v št. 15. l. 1898.:

«An das Leben»,

ki se začne: «Über allen Wolken
Bist du, o Sonne!»

Vendar se tudi ona ni mogla ubraniti pesniške snovi in dikcije, kakor je zavladovala takrat, in ki jo kaže pesem Arna Holza v 5. št. 1899.¹⁵

«Im Hause, wo die ernsten Ampeln brennen,
auf vergoldeten Stühlen sitzend,
trinkt man Chablis, Pilsner und Sect,
kommt dann peu à peu auf Nietzsche,
zuletzt wird getanzt.
Ich küsse entzückt der Hausfrau die Hand,
enttäusche einen älteren, glatt rasierten Herrn
mit baumwollenen Handschuhen und Wadenstrümpfen
durch eine Mark Trinkgeld
und verschwinde.»

Sedaj bi se morali vprašati, ali je najti kaj notranjih vezi, ki bi vezale to in takšno «Jugend» z literarnim delom naših literatov, ki so jo čitali? Toda za take študije potrebujemo še več gradiva. Tu le to konstatiram: Leta 1896. je imel Cankar še «program», l. 1899. je pa (v epilogu Vinjetam) zavrgel vsako programnost, baš kakor «Jugend»; vendar je treba uvaževati, da je brezprogramnost v strožjem pomenu besede bila vsa onodobna impresionistična literarna smer. Veselo življensko noto, kakor jo poje «Jugend», je prej in lažje nego Cankar v sebi našel Oton Župančič.

Ne dvomim pa, da je «Mladost», ki so jo l. 1898. na Dunaju začeli izdajati hrvaški vseučiliščniki (Dušan Plavšić) in ki so pri njej sodelovali tudi Cankar, Govekar in Župančič, dobila svoje ime po monakovski «Jugend».

Dr. F. Ilešič.

¹⁴ Ta satira bi se dala prenesti na razpoloženje v Cankarjevi črtici «Ob zori».

¹⁵ Mari ta pesem ni satira.

Pregled.

Notranja politika.

ZAKON O OBČI UPRAVI.

Obča uprava. — Okrožja.
Srezi. — Prehodne določbe.

I.

Zakonodavni Odbor je v petek, 10. t. m. sprejel zakonski predlog o občni upravi, kakor ga je pododbor predložil, z čisto neznatnimi spremembami, katere je priporočal izvestitelj. Predlog je bil pred plenumom Narodne skupščine v celini sprejet. Tako je storjen prvi znaten korak, da dobimo v doglednem času organske zakone o ureditvi naše uprave, državne kakor samoupravne, centralne kakor lokalne.

Zakon o občni upravi je v tesni zvezi z zakonskimi predlogi o razdelitvi države na oblasti in o oblastni in sreski (okrajni) samoupravi, ter o samoupravi neposrednih mest Beograda in Zagreba. Zato postoji tudi med temi zakoni formalni junkci, da morajo stopiti vsi istočasno v veljavo.

Načrt zakona o občni upravi je bil izdelan v ministrstvu za izjednačenje zakonov, detajlno preštudirani v posebni strokovni komisiji, v kateri so bili poleg referenta ministrstva Sagadina, prvi strokovnjaki, kakor predsednik kasacijskega sodišča v Beogradu Mihajlo Jovanović, profesor univ. prof., sedanjí minister pravde Lazar Marković, in pri načelnem prestesu, dokler ni težko obolet, tudi univ. prof. Ladislav Polić iz Zagreba. Vlada je načrt, kakor ga je komisija odobrila, sprejela in Narodni skupščini predložila. Tu se je bavil z njim detajlno pododbor Zakonodavnega Odbora pod predsedstvom Ljube Jovanovića.

Predlog zakona o občni upravi ima za predmet ureditev *obče državne uprave* v upravnih enotah, ki jih predvideva ustava, to so oblasti, okrožja in srezi (okrajji). V našem starem zakonodavstvu odgovarja ta zakonski predlog osnovnemu zakonu o vladni in izvršujoči oblasti, in sličnim zakonem drugih držav. Ima torej v vidu samo *državno upravo*. Samoupravo urejuje drugi zakonski pred-

log «o oblastni in srezi samoupravi», ki je tudi že v pododboru sprejet in je prišel že v soboto, 11. t. m., pred plenum Zakonodavnega Odbora v razpravo ter bil na to v picnu sprejet.

Ali on ne urejuje vseh panog državne uprave, ampak le one, ki jih znanost in praksa pozna pod imenom *obče uprave*. Prvi početki državne uprave so bili povsod v kontinentalnih državah osredotočeni okoli brige za vojsko in zunanjo politiko, za finance, za civilno in kazensko pravosodstvo in za održavanje reda in mira v državi. To poslednje imenovalo se je policija. V moderni državi pa so posli «policije» ogromno narasli, in iz «notranjih zadev» ali «notranje uprave» — izraz, ki je nadomestil «policijo» so se s časom še diferencirale posebne panoge uprave, kakor prosvetna uprava, uprava verskih zadev, uprave trgovine in industrije, poljedelstva, šun in rudnikov, železnice, pošt in telegrafa, javnih zgradb, narodnega zdravja, socialne politike, agrarne reforme i. t. d., v eni državi nekaj več, v drugi nekaj manj panog in podraznimi imeni. Tako so tudi v naši državi poleg ministrstva notranjih zadev nastala posebna «strokovna» ministrstva. Kožke bo takih ministrstev v bodoče, to ima odrediti zakonski predlog o centralni upravi, ki se še nahaja pred Zakonodavnim Odborom.

V zadnji dobi opazovati je bilo in se še v kontinentalnih državah opaža tendence da se emancipacija teh «strokovnih» upravnih panog in notranje uprave, ki je v centralni upravi popolnoma upravičena, razširi tudi na vse nižje upravne jedinice, tako da bi v vsaki teh jedinici bilo toliko samostojnih uradov, kolikor je v centralni upravi ministrstev. Tudi v naši državi obstoja ista tendenca. K temu je doprineslo še nekaj nezapaznje nasproti pokrajinskim vladam, ki so često delale prav na svojo pest in ministre postavljale pred svršene čine. Tako so se «oslobodile» odnosno centralizirale najprej finance, potem trgovina in obrt, ishrana, narodno zdravje, agrarne reforme, gradjevine in na koncu je hotelo tudi poljedelstvo, da bo za sebe.

Toj tendenci, ki ni v interesu uprave in ki silno podražuje celi upravni aparat, stopila je že ustava na pot (član 134 prehodnih odredb), definitivno pa bo zdaj stvar urejena z zakonom o obči upravi. Ta zakon (čl. 1) podreja vse posle iz obče uprave v sreže vel. županu odnosno sreskemu poglavarju, a kot posle obče uprave označuje one, ki jih v centralni upravi vrše ministrstva notranjih zadev, prosvete, poljedelstva, javnih zgradb, trgovine in industrije, narodnega zdravstva, socialne politike, ver, glede gozdov in rudnikov pa v toliko, v kolikor se ne nanašajo na upravljanje državnih domen. Iz kroga obče uprave izpadejo torej, če abstrahiramo od sodne uprave, uprava železnic, pošte in telegrafa, in pa cela finančna uprava. To poslednje je za naše prejšnje zakonodavstvo novina, ker so poprej bile politične oblasti (namestnije, okrajna glavarstva) tudi nositeljice finančne uprave. Toda, komur so razmere znane, ve da je ta veza politične uprave s finančno bila le navidezna, stvarno so fin. ravateljstva poslovala neposredno z ministrstvom financ. Zato, in ker je že triletni interregnum stvari in temelju predugačil, ostanejo tudi po našem zakonu finance izven področja obče uprave, in ne spadajo v kompetenco velikega župana.

Sprejet je za občo upravo v oblasti in srezu «birokratski» sistem v nasprotju s kolegialnim ali gubernijalnim. Formalno so vsi akti oblastva in srezke upravne oblasti akti šefa teh oblasti, velikega župana odnosno sreskega poglavarja, in referenti so samo njegovi pomožni organi. Upravna praksa je pokazala, da kolegialni sistem ne da željenih rezultatov, ker prenaša osebno odgovornost na kolegialno. Vendar pa zakon upošteva potrebo samostalnosti za strokovne referente v davanju strokovnih mnenj in v čisto tehničnem poslovanju. To je vsekakor napredek v primeri z dosedanjim stanjem bilo v katerikoli pokrajini.

Da ne bi razna odelenja istih ali po materiji sorodnih stvari rešavala na različne načine, na drugi strani pa, da se ne bi za potreben kontakt med odelenji udomačil zamudni pismeni postopek, odreja zakon, da se morajo

taki posli pred končno odločitvijo na skupnem sestanku starešin odelenj prenesti.

II.

Mnogo je bilo borbe za okrožja, okruge (županije). Te jedinice imajo v Srbiji, Bosni, Hrvatski in Vojvodini. Tudi v Sloveniji in Dalmaciji smo imeli okrožja do leta 1868. Dosledno onemu načrtu organizacije državne uprave, kakor ga ima v vidu ustava za okrožja in mesta v novi organizaciji. Najnižja upravna oblast državne uprave je srez, nad njo oblast, in potem samo še centralna vlada. Oblasti bi imele nadomestiti na eni strani provincialne vlade, na drugi okrožja, tako da bi, kakor po teritorialnem obsegu tako po širini kompetence, stale približno v sredini med okrožji in provincialno vlado. Vendar je to v teoriji lažje izvedljivo nego v praksi. Mesta, ki so dosedaj sedeži okrožnega urada, mislijo, da bodo degradirana, če bi ta urad izgubila, vsa pa bi morajo postati oblastna mesta. Da se ta prenod nekoliko ublaži, moral je ustavevtvorec učiniti kompromis: okrožja kot samoupravne jedinice se odstranijo; kot državne uprave pa začasno — dokler se ne uvidi potreba, da so odveč — ostanejo v delokrogu, ki jim ga odredi zakon.

Iz teh vidikov je vlada preložila v načrtu zakona v obči upravi rešitev, da okrožni načelniki (v županijah podžupani) ostarejo, toda ne kot samostojni uradi, ampak kot eksponirani organi velikega župana z glavno nalogo, da na izornjejo upravo po srezih. Razun tega se jim še poverava posel, za katerega ni potreba nobenih posebnih strokovnih pomožnih organov in ki ga lahko sami upravljajo, t. i. da rešujejo v imenu vel. župana pritožbe zoper upravne akte sreske oblasti v policijsko-kazenskih stvareh.

Prirодно je bilo, da se je ta delokrog onim, ki se težko ločijo od okrožij, zdel zelo, zelo prenežen, nasprotnikom pa je nudila solucija po vladinem predlogu ceno orožje zoper celo inštitucijo, češ, če jim več ne daste, še tega ni treba. Vlada je končno popustila in tako je bil v Odboru sprejet dostavek, da se razun prvotno navedenih poslov lahko okrožnim načelnikom poverijo še drugi posli. To

mora odobriti minister notranjih zadev in mora tako prenašanje tudi biti publicirano. Na drugi strani pa je Odbor napravil dobro korekturo, da se okrožna načelstva tam, kjer bodo oblastni uradi, takoj ukinejo.

Iz slovenske opozicijske strani se je očitalo, da se reže z dvojnimi nožem, češ, drugod bodo vendar imeli okrožja, mi v Sloveniji (in Dalmaciji) pa ne. Iskreno to sicer ni bilo, zato pa — demagoško. Če se bo pokazala potreba, da se tudi pri nas uvedejo okrožja, — za sedaj te potrebe pač nikdo ne vidi — potem ne bo težko tega izjednačenja doseči, iz kaprice pa se ne ustvarjajo novi uradi. Skoraj gotovo je, da se bodo okrožni načelniki tudi tam, kjer se jih še zdaj pridržijo, pokazali kot nepotrebni in da bo čez nekaj let cela institucija postala zrela, da se odpravi.

III.

Glede najnižje, sreske upravne oblasti, se kaj novega ni niti predlagalo, niti v debati povedalo. Težnja načrta je, da sreski poglavar — to je novo službeno ime — postane težišče cele administracije. On ima generalno kompetenco za vse, kar ni po zakonih dano drugim oblastim ali pa pridržano za višjo inštanco, t. j. velikega župana. Debata se je vodila le o potrebnih kvalifikacijah in tu se je spet pokazalo, da dobra tendenca, dobiti čim sposobnejše in izkušenejše uradnike na odgovorna mesta, povsod in vsaj za nekaj let naletni na dejstvo, da takih ljudi zdaj še nimamo.

Zanimivejše je bilo vprašanje, kako veliki naj bodo srezji. To vprašanje pa se zopet tiče samo nas Slovencev in Dalmatincev, ker nimajo drugi kraji naše prostrane države prav nič volje, da bi to vprašanje pokrenili in s tem do nedoglednosti obremenili ves problem upravne organizacije. Zato je tudi predsednik pododbora Ljuba Jovanović spretno spravil ves ta problem iz diskusije pri tem zakonskem načrtu in ga odkazal na načrt zakona o razdelitvi na oblasti.

Razen v Sloveniji in Dalmaciji so srezji kot najnižje jedinice državne uprave približno po številu prebivalstva enaki, štejejo namreč okoli 30.000 prebivalcev. To je tudi maksimum, ki ga dobra uprava dopušča. V

Sloveniji in Dalmaciji pa nas spominjajo na srezje te vrste le še naši sodni okraji, ki so bili do leta 1868. tudi politični okraji. Takrat so istočasno, ko so odstranili okrožja, povečali politične okraje tako, da ti obsegajo teritorialno po več sodnih okrajev in štejejo nekateri čez 100.000 prebivalcev. Jasno je, da so taki srezji iz stališča uprave preveliki, narodu preveč oddaljeni. Že v Avstriji so se zaradi tega polagoma ustanovljala nova glavarstva in ekspoziture. Oni spet, ki jim je srez kot samoupravna edinica bolj pri srcu, se boje, da bi mali srezji v gospodarskem oziru ne pomenili skoro nič, in so zato krepko vstali proti temu, da bi vsak sodni okraj postal tudi politični in samoupravni srez. Oboje gledišče ima dobre razloge za sebe, seveda se iz stališča večjih stroškov sme predlog na povečanje števila srezov ravno tako malo pobijati, kakor na primer razdelitev Slovenije na dve oblasti. Če ho država našla sredstva za druge kraje, jih bo pač morala tudi za naše.

Tudi pri odrejanju velikosti srezov kot samoupravnih edinic, ne smemo zgubiti iz vida, da imamo nad srezji še oblast kot krepko samoupravno edinico in da česar srez ne bo zmožek, bo morala prevzeti na sebe oblast.

Vlada je končno po čisto interesantni debati napravila nekak kompromisni korak in pristala na to, da se v zakon sprejme še dofočba o srezkih izpostavah, ki se lahko ustanovijo v večjih srezih za posamezne oddaljene kraje. S temi izpostavami se bo moralo v prvih letih tudi delati v Sloveniji in Dalmaciji, če ostane pri tem, da bo več sodnih okrajev ostalo združenih v en politični in samoupravni srez.

IV.

Omeniti se moramo prehodne dofočbe. To so prav za prav najtežji in najvažnejši del vsega načrta. Načrt zakona obvezuje vlado, da v roku 3 mesecev imenuje velike župane in da s početkom 5. meseca začne njihovo poslovanje.

Vse nadaljne pa zavisi od tega, ali imamo posla z oblastmi v Srbiji ali pa v «prečanskih» krajih. V Srbiji imate iznad sreza in okruha samo centralno vlado; preko pa imate še pokrajinske vlade, ki se imajo likvidirati.

Zakonski načrt v tem oziru pravilno razlikuje med enim in drugim stanjem. Odbor je to sprejel, kakor je bilo predloženo, kajti na takih problemih so po ceni lavorike tudi za »vse boljše znajočo« opozicijo precej težko dosegljive, nasprotno pa je možnost nesmrtnih blamaže precej velika. To je opozicija v praksi tudi občutila.

Odbor je takoj po sprejetju zakona vzel v pretres načrt zakona o oblastni in srezki samoupravi, ki je tudi že sprejet v Narodni skupščini. Nato pride razdelitev sama na red. Četudi oni, ki bi želeli, da iz vsega tega ne bi bilo ničesar, skrivaj upajo, da se bo na razdelitvi vse razdrlo, vendar je v danih prilikah za onega, ki ima zdrav vpogled v gibajoče sile, jasno, da bo tudi ta najtežji problem najbrže kralu in povoljno. In tako se bo proti jeseni začelo v vseh delih naše države živahno novo gibanje, kakor na zgradbi, ko se ji je položil dober in čvrst temelj. Kot enega od teh temeljev lahko smatramo in pozdravljamo zakon o občini upravi.

Zunanja politika.

RUSIJA IN EVROPA. KONFERENCE PRED GENOVO.

Mala antanta. — Baltiške države. — Čičerinovo in Hardingovo stališče. — Svetovni vrvež.

Sovjetska vlada je v zadnjih mesecih izdala vrsto dekretov, ki so mnoge politike zapadne Evrope dovedli do mnenja, da treba dosežanje odklonilno stališče napram sovjetom zamenjati z drugim, v nadi, da bo vendarle došlo do obnove Rusije pod njenim vodstvom. Sovjetska vlada je tudi napela vse svoje sile, da premosti prepad med seboj in staro Evropo. Zlasti je poskušala pri zapadnem kapitalu vzbuditi zaupanje v svojo gospodarsko zmogljivost in jim poskusila vlitii novih nad z vrsto dekretov o svobodni trgovini, o koncesijah, o kreditu industrijskim podjetjem itd. Tudi si je hotela dati na zunaj lepšo politično barvo, kakor da postaja njen sistem manj trdovraten in neupogljiv. Tako je izprva iz svojih ječ izpustila vrsto uglednih socialnih demokratov in jih izgnala. Svoji prosluli Čerezvičajki je dala drugo ime: »Komisarijat za ne-

tranje zadeve«. Vkljub temu pa se je zmotila v uspehih te taktike. Zmotila se je tudi v podmeni, da ji je mogoče sodelovati s svojimi političnimi nasprotniki in da bo Evropa ob tej »zamenjavi kurza« Rusiji zopet zaupala. Končno je sovjetska vlada porabila brošuro Semjonova, bivšega člana socialno-revolucionarne stranke, in inscenirala na temelju te brošure proces proti raznim članom izvršilnega odbora te stranke. Aranzma tega procesa je značilen za temelje sovjetskega sistema. Pred sovjetskim revoliucijskim tribunalom so obtoženi voditelji stranke, obtežujejo jih pa izpovedi človeka, ki je po soglasni sodbi ruskega socialno-demokratskega organa in po izjavi znanega ruskega publicista in pisatelja Maslova naveden provokater, in obtoženi so činov, baje učinjenih v letih 1917.—1918.! Na temelju teh obdolžitvev je dala sovjetska vlada zapreti nekaj desetih najuglednejših ruskih socialnih revolucionarjev in socialnih demokratov, čeprav je že po teh njihovih »činih« sovjetska vlada sama legalizirala te stranke! Insceniranje tega procesa je mogoče le, ker je vkljub na zunanji »izpremenjenemu« kurzu ničga bistvo in taktika ostala brez vsake spremembe ista kakor poprej. Ta sistem je sistem nasilja, ki seveda ne trpi svobode mišljenja in ne pozna najbolj elementarnih temeljev državljskih pravic. To dokazuje tudi nedavna izjava komunistične delavske opozicije, ki je proglasila, da »vodijo voditelji stranke kruto in neusmiljeno borbo proti delavstvu, ki se drzne imeti svoje lastno mnenje«, in da oni celo »hočejo uničiti delavsko demokracijo«. V teh okoliščinah je insceniranje procesa vzbudilo v socialističnih krogih zapadne Evrope mogočen odpor. Vsak dan se množe protesti proti temu nasilju, in francoski socialisti, nemške zveze strokovnih organizacij, češki socialisti, Anatole France in mnogi drugi so poslali v Moskvo oster protest proti temu sovjetskemu terorističnemu procesu. Pa tudi v nesocialističnih krogih je najnovejše nasilje komunistov vzbudilo veliko pozornosti, ker je s tem procesom in s protestom komunistične delavske opozicije podan dokaz, da so imeli prav oni, ki niso verjeli v možnost sodelovanja s sovjetsko Rusijo.

Tačas pa gleda Evropa veliko rusko apokalipso.

V «Kulturnih izvestjih» (Moskva) objavlja gospa Kalinina (soproga sovjetskega komisarja) pretresljive slike iz zemlje gladu. Iz zemlje, ki je eno samo pokopališče. Kdor je živ, beži, ali se udaja mrtvemu, gluhamu molku, molku razuma in srca. Le ruski grobovi tulijo.

Z zemlje gladu so ruske matere poslele berlinskemu podpornemu odboru ta klic:

«Me ruske matere homo to zimo morale umreti gladu in mraza. Ves svet prosimo in rotimo, da se pobriga vsaj za našo deco, da nedolžna ne bo delila naše usode. Vzemite našo deco k sebi, da vsaj ona ne bo trpela za krivico, ki smo jej jo me storile, ko smo jo rodile v življenje, ki je hujše ko umiranje. Vas vse, ki imate deco ali ste jo imeli pa izgubili, ali ki se jo bojite izgubiti, pri spominu na vašo mrtvo deco in v imenu še živeče vas prosimo, ne pozabite nas! Nam ni več pomoči. Privoščite nam pa najvišjo srečo, ki jo pozna mati, — dajte nam gotovost, da bo vsaj naša deca rešena!»

Zemlja, s katere prihaja ta klic, se razteza od Vjatke do Kaspija, od Caricina do Orska, torej na širino za petdeset Jugoslavij, in od Jekaterinoslava do Sevastopola, torej na ozemlju za osem Jugoslavij, in ruskega ljudstva je bilo nad 40 milijonov glav izročeni gladu, smrti pa nad četrtno tega števila, več kot mrtvecev v vsej svetovni vojni, — da ne omenjamo fizičnih in moralnih posledic te katastrofe.

«Pustite politiko in pomagajte!» kličejo matere in nudijo svojo deco.

Tačas zapirajo komunisti svoje politične nasprotnike in Evropa se pripravlja na genovsko konferenco: «Primum vivere...»

«La Russie est ruinée, Monsieur!» Če ti istino ponavljajo venomer, postaneš truden. Pa ruska nesreča je preveč splošna, da bi vplivala drugače ko monotono. Tako reagira na katastrofo človeštva človeški rod, majhen, sebičen, demoraliziran, izmozgan, nevreden odrešenja, svobode in bratstva, ki ga zametuje najbolj takrat, ko ga je najbolj potreben.

Genovska konferenca se prične — v kolikor se ve do danes — dne 10. aprila. Dnevni red jej je določen v teh glavnih točkah:

1.) Raziskovanje metod za izvršenje sklepov vrhovnega sveta v Cannesu z dne 6. januarja 1922. (Glej «Njivo» I., št. 19/20.)

2.) Utrditev evropskega miru.

3.) Temelji medsebojnega zaupanja, ne da bi se kršile sklenjene pogodbe.

4.) Finančna vprašanja: a) obtok denarja, b) centralne in emisijske banke, c) javne finance, v kolikor se tičijo obnove, d) menični kurzi, e) organizacija javnega in zasebnega kredita. —

5.) Gospodarska in trgovska vprašanja: a) olajšave in garancije uvoza in izvoza, b) zakonite in pravne garancije za obnovo trgovine, c) varstvo industrijske, umetniške in literarne svojine, d) konzularna uredba, e) inozemci in trgovina, f) tehnična pomoč za industrijalno obnovo, in g) prometna vprašanja.

Male antanta in Poljska gredo v Genovo z enotnim programom:

1. Program, ki so ga zastopniki velesil v Cannesu izdelali za Genovo, naj se izvrši, točke pa, ki so takrat bile iz programa izključene, naj se ne omenijo.

2. Beograjska konferenca ekspertov je določila skupne smernice gospodarskih zahtev Male antante in Poljske v Genovi.

3. Mednarodne trgovske in transportne zveze se morajo olajšati, toda ne da bi te olajšave dale povod ali možnost za napad na samostojnost ene dogovorjenih držav, med katerimi se ne sme delati nikakršna razlika.

4. Dogovorne države se udeležijo pogajanj le v onih zadevah, kjer so same udeležene.

Po bukareški zaroki, bratislavskem sestanku in beograjski konferenci strokovnjakov se je vršila v Varšavi velika konferenca Poljske in baltičkih držav (gl. «Njivo», I., št. 19/20) o skupnih smereh baltičkih držav in Poljske in o baltički zvezi. Do takšne zveze sicer še ni prišlo, ugotovljena je pa skupna smer: Enoten nastop držav Češke, Jugoslavije, Rumunije, Poljske, Litve, Estonske in Lotiške v Genovi, in medsebojna garancija statusa quo napram vsem možnostim s severa, zapada, juga in iztoka. Var-

šava še posebej pomeni diplomatsko borbo med Rusijo in Poljsko za baltške države

V podrobnostih je varšavska konferenca ustvarila sporazum v sledečih točkah:

1. Konflikte med udeleženiimi državami rešuje razsodišče.

2. Sedanje meje se pogodbeno osigurajo.

3. Nobena država ne pristopi k nobeni pogodbi, ki bi bila naperjena proti eni med njimi.

4. Carinske, poštarne in železniške zadeve se bodo medsebojno uredile po genovski konferenci v smislu genovskih sklepov.

5. Vse udeležene države se bodo skupno uprle vsaki diskusiji o pogodbah, ki so jih sklenile z Rusijo, in bodo skupno določale svoje stališče in svoj položaj v zadevah, ki se tičejo obnove Rusije. Končno se vrši, ko to pišemo, konferenca ruskih in baltiških zastopnikov v Rigi.

Rusija bo v Genovi zastopana, če si ne premisli v zadnjem hipu. G. Čičerin bo nastanjen v Santi Margheriti žalnega spomina. Poincareju je Čičerin brzojavil, da se mora genovska konferenca bistveno razlikovati od dosedanjih evropskih konferenc. «Na njej ne sme biti razlike med zmagovalci in premaganci, velikimi in majhnimi državami, meščanskimi in sovjetskimi vladami. V popolni enakosti naj se posvetujejo vsi udeleženci, kako je mogoče sodelovanje vseh na obči gospodarski obnovi.» Obenem protestira Čičerin proti odločitvam, ki jih je «neka skupina velesil» sklenila že pred konferenco in ki po mnenju te skupine tvorijo fait accompli, pred katerega so druge države enostavno postavljene. «S tem je odstranjeno s konference vsako samostojno mnenje, vsaka svobodna izmena misli in pogledov». Protestira tudi proti taktiki Velike in Male Antante in trdi, da je v Rusiji zagotovljena svoboda dela, da se varuje pisemska tajnost, da so odpravljena izredna sodišča in da delujejo redna, inostranci da uživajo vsako varnost, lastniki koncesij vsako garancijo, trgovina je svobodna. Država si je pridržala monopol zunanje trgovine, toda zasebni kapital se lahko udeležuje. Poseben zakon garantira posest zlata in drugih kovin. Za akcijske

družbe in menjični promet veljajo predpisi občega državlanskega zakonika, kakor povsodi drugod. V smislu canneških sklepov se Rusija udeleži konference z državami, ki druga drugi garantirajo nedotakljivost notranje svoje ureditve, in upa, da bo njenim zastopnikom garantirana udeležba na rešitev vseh v Genovi obravnavanih problemov.»

Na Čičerinove navedbe je treba še enkrat, kakor smo storili pričetkom referata, opozoriti na to, da se sistem vkljub sličnim navedbam v praksi ni izpremenil, in se sklicujemo na izjavo 21 članov komunistične opozicije s Kolontajevo in Šljapnikovim.

Genovska konferenca pa ne bo pravcati svetovni parlament. O dveh bistvenih zadevah svetovne obnove namreč Genova ne bo razpravljala, o reparacijah in o razoroženju. To je dosegel bulonjski dogovor (Gl. «Njivo», 1, 1919/20). Vsled tega je tudi Amerika odklonila svojo udeležbo v posebni Hughesovi noti Riceju:

«Udeležba Amerike je bila predmet g'obokega razmotrivanja. USA se resno zanimajo za vsako konferenco, ki velja resnim ukrepom gospodarske obnove Evrope. Toda po studiju resolucij v Cannesu in dnevnega reda genovske konference se zdi nemogoče, da bi se ne sklepalo, da konference ni več gospodarska, kajti problemi, čijih rešitev edina more odpraviti glavne vzroke gospodarskega nerada, so izključeni iz nameravane dela (konference). Zato se zdi, da gre bolj za politično konferenco, pri kateri bi udeležba USA ne bila potrebna. Ameriški narod želi sodelovati pri obnovi evropskega gospodarskega življenja, ne vmešava se pa brez vzroka v evropske politične ačere.»

Tudi pri izboljšanju položaja ruskega naroda hočejo Zedinjene Države sodelovati, vendar pa je vsak takšen uspeh nemogoč, dokler se ne lotijo dela osebe, ki so v prvi vrsti odgovorne za sedanji ruski gospodarski nered.»

K tej izjavi, enako boleči za Evropo kakor za Rusijo, pride še energična gesta Amerike, ki zahteva ogromen delež nemških plačil zase v povračilo stroškov renske okupacijske armade. S tem dokazuje Amerika

absurdnost sedanjega reparacijskega sistema. Genovska konferenca bo prva v vrsti svetovnih konferenc z Nemčijo, Rusijo in nami, in njen pomen je najprej načelen: Prva konferenca po Brestu Litovskem, kjer bodo udeleženci Rusi, — prva konferenca z Nemčijo (v Cannesu so bili le «zaslišani») — prva konferenca, ki se bo pečala s celim problemom evropskih kreditov, prometa in stabiliziranja valut ter njihovega novega izenačenja na temelju povoustvarjenega zlatega standarda, na katerem bi se ustvarila zlata pariteta, ki bi bila različna od one pred vojno. V teh točkah in v problemu osiguranja pred prevrati in spopadi pa je toliko pozitivnega, da se utegne po konferenci tudi Amerika aktivno udeležiti svetovnega obnavljanja, če bodo posledice te konference dovolj stvarne in solidne ter dovolj stabilna podlaga za nadaljnje lečenje svetovne in zlasti evropske bolezni.

Tudi internacionale se skušajo približevati. Druga in Poltretja sta konferirali v Frankfurtu, sedaj se vrše med Drugo, Poltretjo in Tretjo informativni razgovori o možnosti združenja v novo internacionalo. Čeprav se mi danes niti ono ne zdi mogoče, je vendar storjen tudi tu korak naprej. Vse evropsko in svetovno urejevanje se danes premika v takšnih negotovih, poedinih korakih, kakor če hodiš v temni noči po neznanih potih in tiplješ pred seboj...

Takšni koraki negotovega iskanja se pojavljajo tudi v drugih predelih sveta. Indija vre in Anglija ni še našla izhoda. Zato vztraja pri starih metodah in duši uporno gibanje s silo. V Egiptu se je smer izkristalizirala, in Egipt je danes nova samostojna država, ena več v številu novih. Irska, Egipt, Indija, Transvaal so nove etape internacionaliziranja britanskega imperia in pojavi svetovnega vrveža, čegar del so tudi naše domače težave.

Postopoma, korakoma. To velja tudi za osvobojenje neodrešene naše domovine, ki je bila pred letom dni anektirana in čaka, da pride zopet na vrsto v velikem svetovnem dogajanju. Postopoma, korakoma. Danes smo še objekt za metode d'Annunzija in Cabrane na Reki.

Književnost.

NOVA KNJIGA.

«*Politično življenje Slovencev*» (od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919). Spisal dr. Dragotin Lončar. Predelana in pomnožena druga izdaja. V Ljubljani, 1921. («Slovenska Matica».) —

Dr. Lončar nikjer ne navaja, da se okrog leta 1910. prvič pojavi — po ruskem vzorcu, toda deloma z romantičnimi metodami — delo jugoslovanskega političnega prozelitstva, pri čemer se neki izrecni iredentskični smisel skriva za legalno formo propagande in za legalnimi besedami, ki krijejo ilegalne pojme. Tako zahteva «Glas Juga» «avtonomijo Jugoslovanov» in pri tem misli na pravo državno samostalnost. «Veda» prihaja v svojih zadnjih številkah do zaključka, da je nacionalizem stremljenje za samostojnostjo, in vojna zateče jugoslovansko omladino v stanju ne dovolj jasno formuliranega, v bistvu pa pravilno razumljenega iredentskega nacionalizma, ki ga še najbolj pravilno spoznajo njega direktni antagonisti (klerikali) ter ga pobijajo s svojo princevgenško idejo. Postanka te ločitve duhov dr. Lončar ni podal, raznih clemenotov, ki vzdržujejo odpornost in tako pomagajo novi revolucionarni ideji, ni analiziral, da, včasih jih je celo kronološko pomešal.

Doba je šla mimo avtorja, ki jo hladno registrira po nekaterih zunanjih znakih, ne omenja pa niti važnih nacionalističnih in drugih omladinskih glasil, niti ne omenja skupine, ki je v naši notranji politiki izvajala te iredentsko-nationalistične ideje in se postavila končno na čelo slovenski politiki, dokler se ni njeno težišče presnelo z Dunaja. Sicer se pa avtor peča z brezpomembnimi spisi in čini, ki v javnosti niso našli odziva, niti niso nanjo vplivali. Jugoslovansko gibanje bi bilo presneto malenkostno, če bi obstajalo samo v resolucijah, ki so le zunanji izraz onega političnega življenja Slovencev, o katerem nam avtor ne govori. Zato pa tudi ne pozna Jugoslovanov kot politično-kulturne individualnosti, ampak govori le o etnografsko-zemljepisnih «južnih Slovanih». Tako je Lončarjev spis za dobo od let 1907/1908 dalje le golo naštevanje, ni pa sintetična slika dobe.